

“Ohne Natur ist die Landwirtschaft ook toot”

Onderzoek naar de redenen van faunabescherming door actoren in het agrarisch cultuurlandschap van de gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch.

Gert Noordhoff
Begeleider: Prof. dr. P.P.P Huigen
Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen
Augustus 2005

“Ohne Natur ist die Landwirtschaft ook toot”

Onderzoek naar de redenen van faunabescherming door actoren in het agrarisch cultuurlandschap van de gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch.

Masterthesis Culturele Geografie
Gert Noordhoff
Begeleider: Prof. dr. P.P.P Huigen
Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen
Augustus 2005

Voorwoord

Voor u ligt het verslag van het onderzoek naar de redenen voor faunabescherming van actoren in het agrarisch cultuurlandschap. Dit onderzoek is gedaan in het kader van een Masterthesis van de Master Culturele Geografie van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. Het werken aan deze thesis heb ik als een leerzame periode ervaren. Naast het oefenen met onderzoeksmethoden (in dit geval vooral diepte-interviews), bleek het verdiepen in de relatie tussen mensen en dieren voor mij een uitdaging.

Ik ben veel dank verschuldigd aan de mensen die op wat voor manier bijgedragen hebben aan de totstandkoming van dit onderzoek. Allereerst wil ik prof.dr. P.P.P. Huigen bedanken voor de begeleiding gedurende de afgelopen maanden. Mijn mede-studenten bedank ik voor de opbouwende discussies over de onderwerpen van onze onderzoeken.

Ben Koks heeft een belangrijke rol gespeeld bij het leggen van de contacten met agrariërs en beleidsmakers en het verstrekken van informatie over de fauna in de case-gebieden, waarvoor ik hem hartelijk dank! Willem Schillhorn van Veen wordt bedankt voor het meedenken over de te interviewen agrariërs in de gemeente Reiderland; Dhr. Löblein wil ik bedanken voor het leggen van de contacten met de te interviewen agrariërs in de Rheiderländer Marsch.

Veel dankbaarheid gaat uit naar de geïnterviewde agrariërs. Zonder het gastvrije onthaal in hun boerderijen en de wil om mij deelgenoot te maken van hun gevoelens omtrent de fauna in het agrarisch cultuurlandschap was een groot deel van dit onderzoek niet totstandgekomen. Gelukkig waren de gesprekken behalve nuttig vooral ook gezellig; de Oostfrieze '*Kaffee und Kuchen*' en de '*Grunniger Kouk*' zijn een vermelding op zich waard!

Monique van den Dungen van de provincie Groningen; dhr. B. Hoffman van de deelstaat Niedersachsen; Uko Vegter van Waterschap Hunze en Aa's ; Dhr. Meulman, mevr. Hut en dhr. Schuiling van de gemeente Reiderland, dhr. Hek en dhr. De Boer van de gemeente Bunde, dhr. Laupichler van de Landkreis Leer, dhr M. Bergmann van NABU-Ostfriesland, Auke Postma en Monique Mellema van het Informatiepunt Landelijk Gebied, dhr. Van Middelkoop van de Agrarische Natuurvereniging Oost-Groningen en ten slotte Luit Heikens van BV Oldambt wil ik bedanken voor het geven van informatie.

Abel Noordhoff en Alletta Buiskool ben ik dank verschuldigd voor het doorlezen van de teksten en het leveren van commentaar. Linda Boxem bedank ik voor het helpen bij de Duitse taal. Hans Hut was zo vriendelijk om kosteloos foto's beschikbaar te stellen, waarvoor dank!

Bellingwolde, 18 Augustus 2005

Abstract

For a master's thesis in Cultural Geography, research has been done in two agricultural areas in the Netherlands and Germany. The primary goal of this research was to gather information on why and how wild animals are protected in said agricultural areas.

Regional farmers seem to take part in several subsidised governmental protection programs, but are also known to initiate projects of their own in an attempt to protect wild animals. A primary reason for the protection of these animals is the symbolic function they represent within rural landscapes. Lacking animals, a landscape would no longer be considered 'authentic' or 'natural'. Certain aesthetic features and possible rarity of particular wild animals are also important stimulations. Furthermore, informational actions taken by local animal (bird) protectors and cooperation between local animal protectors and farmers have stirred up interest among the farmers, resulting in their active involvement in the improvement of living conditions of animals within their region.

Local authorities have little involvement in the welfare of animals in agricultural areas. Provincial and *Bundesland* governments and farmers cooperate in wildlife programmes. The motivation behind these projects was a declining number of (wild) animals in German and Dutch agricultural areas. An added catalyst for the wildlife programmes was the public concern about declining wildlife, expressed by inhabitants of those regions. The extent to which wild animals add particular characteristics to specific agricultural areas, or are considered to have a reasonable chance of recovery, is a decisive factor in (forming) governmental policy.

Added concern about the declining number of animals in agricultural areas is expressed by several (groups of) wildlife protectors. They are taking measures by motivating farmers and other parties to become active participants in the protection of wildlife on account of the animals' aesthetic value and important role in human symbolism.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Abstract

Introductie	Blz.	1
1.1 Keuze van het onderwerp		
1.2 Probleemstelling		
1.3 Doelstelling		
1.4 Vraagstelling		
1.5 Opbouw van het verslag		2
2 Fauna in een theoretisch kader		3
2.1 Agrarische cultuurlandschappen en fauna		
2.2 Dieren binnen de culturele geografie		
3 Het onderzoek		7
3.1 Dataverzameling		
3.2 Gebiedsbeschrijving		8
4 Faunabescherming in de gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch		12
4.1 Inleiding		
4.2 Gemeente Reiderland		
4.2.1 Gesubsidieerde natuur in de Gemeente Reiderland		
4.2.2 Activiteiten van agrariërs in de gemeente Reiderland		14
4.2.3 De activiteiten van een Groninger natuurbeschermende organisatie		15
4.3 Rheiderländer Marsch		16
4.3.1 Gesubsidieerde natuur in de Rheiderländer Marsch		
4.3.2 Activiteiten van agrariërs in de Rheiderländer Marsch		17
4.3.3 De activiteiten van een Oostfrieze natuurbeschermende organisatie		18
4.4 Conclusie en samenvatting		

5	Motivaties en redenen van agrariërs in de gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch om fauna te beschermen.	19
5.1	Inleiding	
5.2	Rheiderländer Marsch	
5.2.1	Culturele redenen	20
5.2.2	Persoonlijkheid /Individuele redenen	22
5.2.3	Economische redenen	23
5.3	Gemeente Reiderland	24
5.3.1	Inleiding	
5.3.2	Culturele redenen	25
5.3.3	Persoonlijkheid/ Individuele redenen	26
5.3.4	Economische redenen	28
5.3	Verschillen tussen de redenen van agrariërs in de Gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch	30
5.4	Conclusie en samenvatting	31
6	Natuurbeschermende organisaties in de casegebieden.	32
6.1	Inleiding	
6.2	Het agrarisch cultuurlandschap in de ogen van natuurbeschermers	
6.3	Waarom faunabescherming in de agrarische cultuurlandschappen?	
6.4	Welke soorten?	33
6.5	In hoeverre spelen de natuurbeschermingsorganisaties in op beleid van overheden?	34
6.6	Conclusie en samenvatting	35
7	Fauna in de <i>Public Planning Sfeer</i>	36
7.1	Inleiding	
7.2	Provincie Groningen	
7.2.1	Van 'Wit gebied' naar 'Agrarisch Cultuurlandschap'	
7.2.2	Speciale aandacht voor 'Agrarisch Cultuurlandschap'	
7.2.3	Hoe houdt de Provincie Groningen rekening met fauna in haar beleid?	37
7.2.4	Welke soorten?	
7.2.5	Volgend op Rijksbeleid?	38
7.3	Gemeente Reiderland	

7.4	Waterschap Hunze en Aa's	39
7.4.1	Aandacht voor het agrarisch cultuurlandschap	
7.4.2	Welke soorten?	
7.4.3	Inspelen op Rijks- en provinciaal beleid.	
7.5	Deelstaat Niedersachsen, Umweltministerium	40
7.5.1	Inleiding	
7.5.2	Kloof	
7.5.3	Totstandkoming van een pilotproject	
7.5.4	Welke soorten?	41
7.6	Gemeente Bunde	
7.7	Landkreis Leer, Amt für Naturschutz	42
7.8	Conclusie en samenvatting	
8	Conclusie en samenvatting	44
	Bronnen	47
	Literatuur	
	Overige bronnen	50
	Bijlage	
1	Informatie interviews	51
2	Kaart van het in de Dollard verdronken land	52

1 Introductie

1.1 Keuze van het onderwerp

In september 2004 zijn de eerste studenten begonnen aan de nieuwe Master Culturele Geografie aan de Faculteit Ruimtelijke wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. Voorheen was Culturele Geografie een afstudeerrichting van de studie Sociale Geografie en Planologie. Binnen de Culturele Geografie onderzoekt men de hoe mensen met plaatsen omgaan en wat plaatsen voor mensen betekenen, er hierbij vanuit gaande dat er een grote diversiteit bestaat onder het 'denken over' plaatsen.

Dit onderzoek is gedaan als afronding van de genoemde Master. Als keuze van het onderwerp liggen persoonlijke redenen en wetenschappelijke redenen ten grondslag. Een persoonlijke voorkeur in verband met de voorliefde voor natuur en de sociale processen die daar mee verbonden zijn; een wetenschappelijke, omdat er behoefte bestaat aan meer helderheid over de rol van dieren in plaatsen.

1.2 Probleemstelling

Er blijkt binnen de culturele geografie steeds meer onderzoek gedaan te worden naar de rol van fauna in plaatsen (zie 2.2 dieren binnen de Culturele Geografie). Er is echter is er weinig bekend over de rol van fauna bij het inrichten en het gebruik van 'agrarische cultuurlandschappen'. Onderzoek hierna is dus vereist om een 'witte vlek' in de culturele geografie in te kleuren

1.3 Doelstelling

De doelstelling van dit onderzoek is het achterhalen in hoeverre er bij de inrichting en het gebruik van 'agrarische cultuurlandschappen' rekening wordt gehouden met fauna en waarom men dat doet. Enerzijds wordt hiermee geprobeerd om daarmee in te spelen op de maatschappelijke discussie over dieren en de inrichting van 'agrarische cultuurlandschappen'. Anderzijds wordt getracht hiermee de blinde vlek binnen de culturele geografie t.a.v. dieren en plaatsen te verkleinen.

1.4 Vraagstelling

De vraagstelling is als volgt geformuleerd: In hoeverre wordt er bij de inrichting en gebruik van 'Agrarische cultuurlandschappen' rekening gehouden met fauna en waarom? Door middel van deelvragen is geprobeerd dit onderzoek 'handen en voeten' te geven:

- 1) *Hoe houdt men rekening met fauna in 'Agrarische cultuurlandschappen'?*
  - a) Hoe komt fauna naar voren bij:
    - gebruik
    - inrichting
- 2) *Wie houdt er rekening met fauna?*
  - a) Welke actoren hebben te maken met de inrichting en gebruik van het agrarisch cultuurlandschap?
- 3) *Waarom wordt er (geen) rekening gehouden met fauna?*
  - a) Wat is de motivatie van verschillende actoren om rekening te houden met fauna?
  - b) Wat is de motivatie van verschillende actoren om geen rekening te houden met fauna?
    - Hoe kijken de actoren tegen de fauna aan?
    - Hoe kijken de actoren tegen het agrarisch cultuurlandschap aan?

1.5 Opbouw van het verslag

Het verslag bevat, inclusief de conclusie, acht hoofdstukken. In het tweede hoofdstuk worden de definities beschreven en de conceptuele discussie behandeld. Hoofdstuk drie gaat over het vergaren van de data: hoe is het verkregen en waar is het onderzoek gedaan? In hoofdstuk vier zijn de activiteiten ten aanzien van fauna opgenomen. Het hoofdstuk is verdeeld per casegebied. In hoofdstuk vijf komen de redenen van agrariërs in de twee casegebieden om fauna te beschermen aan de orde, wederom is ervoor gekozen om dit per casegebied in te delen. Hoofdstuk zes behandelt de natuurbeschermende organisaties die actief zijn in de casegebieden. In hoofdstuk zeven komen verschillende overheden aan de orde. Het geheel wordt afgesloten met een conclusie.

2 Fauna in een theoretisch kader

2.1 Agrarische cultuurlandschappen en fauna: de definities

Twee termen zullen in deze verslaglegging een hoofdrol spelen: *agrarische cultuurlandschappen* en *fauna*. Omdat deze termen in het spraakgebruik en in de wetenschap verschillende betekenissen hebben, wordt hier uitgelegd waaraan wordt gedacht als de termen worden gebruikt.

Agrarische cultuurlandschappen

In de eerste opzet van de probleemstelling bestond het idee om de term 'Witte gebieden' te gebruiken voor het onderzoek. Deze term witte gebieden vraagt een duidelijker uitleg: het gaat hier om (plattelands) gebieden buiten de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) (provincie Groningen, 2000, p.46). Echter, zoals zal blijken in 7.2.1 is de Provincie Groningen van het gebruik van deze term afgestapt, omdat het aan burgers en andere actoren een verkeerd beeld zou kunnen geven over de natuurkwaliteit van de genoemde gebieden.

Daarom is gekozen om ook in dit onderzoek over te gaan op het gebruik van de term '*agrarisch cultuurlandschap*'. Het gaat hier om de landschappen die door agrarisch gebruik gevormd zijn en nog steeds gebruikt worden voor agrarische activiteiten. Er is voor gekozen om, anders dan de Provincie Groningen die in haar beleid ook de agrarische cultuurlandschappen *binnen* de Ecologische Hoofdstructuur(EHS) in de term opgenomen heeft, slechts uit te gaan van gebieden met een hoofddoelstelling landbouw.

Fauna

Onder fauna wordt, zonder uitzondering, het hele dierenrijk opgevat. Het gaat hier dan om alle (tot nu toe wetenschappelijk bewezen) leven op aarde wat niet menselijk is of plantaardig. Het kan dus gaan om iets groots als een walvis, maar ook bacterieel bodemleven wordt in dit onderzoek onder fauna geschaard.

2.2 Dieren binnen de culturele geografie

De laatste jaren komt er steeds meer aandacht voor natuur in agrarische gebieden. Voorbeelden daarvan zijn de acties 'Farming for life' en 'Laat de Veldleeuwerik weer zingen' van respectievelijk *Birdlife International* en *Vogelbescherming Nederland*. Na jarenlang het beleid gevoerd te hebben van 'scheiding van functies' heeft ook de rijksoverheid steeds meer aandacht voor biodiversiteit in weide- en akkerland: mede daarom is de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) in het leven geroepen (Van Paassen & Schrieken, 1998)

Lange tijd werd natuur in de wetenschap gezien als passieve actor. Natuur 'was' er gewoon: niet meer dan een natuurwetenschappelijk te verklaren fenomeen. Ook geografen hadden slechts eenzijdig aandacht voor natuur; natuur was binnen de mens-natuur relatie een passieve actor, een empty-canvas (Philo & Wilbert, 2000), zonder sociale waarde. Binnen de traditionele Culturele geografie bestond lange tijd aandacht (onder andere door wetenschappers als Carl Sauer) voor domesticatie van het dier en de rol van het dier bij de productie van cultuurlandschappen (Johnston *et al*, 2000; Anderson *et al*, 2003).

Bovenstaande houding van de Westerse maatschappij en de Wetenschap ten opzichte van natuur en dieren is voortgekomen uit een drietal processen:

- Het denken in de westerse wereld is in hoofdlijnen gevormd door twee bronnen: de Joods-Christelijke traditie en de Griekse filosofie (Michel, 1998; Knox & Marston, 2001). De Grieken

waren de eerste denkers die bij hun beschouwingen over de wereld om hen heen een scheiding veronderstelden tussen natuur en mens. Het Joods-Christelijke denken gaat ervan uit dat de wereld door God is geschapen en daarom aan God onderworpen. Omdat de mens als evenbeeld van God geschapen is, wordt de mens gezien als uniek en gescheiden van de schepping. De mens zou, als rentmeester, over de wereld moeten heersen: *'humanity as master to nature'* (Michel, 1998).

- De Verlichting, die rond de 18^e eeuw begon, zette een belangrijke stempel op het denken in de moderne maatschappij en de wetenschap (Michel, 1998; Katz & Kirby, 1991). Vanaf deze periode is in de Westerse wereld een steeds grotere scheiding ontstaan tussen natuur en menselijk handelen. Er ontstond door toedoen van het Modernisme een dualistische denkwijze: 'Nature-culture dualism'. De mens werd niet meer, zoals in de praktijk in de Middeleeuwen nog veel gedacht werd, gezien als onderdeel van een geheel, maar werd gezien als uniek ten opzichte van dieren en natuur. In de destijds heersende discoursen werd een zo groot mogelijke scheiding tussen mens en natuur nagestreefd, zowel in fysieke als psychologische zin.
- Vanuit de marxistische geografie komt het denkbeeld naar voren dat de kapitalistische processen in de 19^e en 20^e eeuw bijgedragen hebben aan de kloof tussen mens en natuur. Volgens deze stroming heeft de industrialisatie en de daarbij behorende rationalisatie in de productie van landbouwproducten en verstedelijking bijgedragen aan een verdere verwijdering tussen mens en natuur (Michel, 1998; Johnston *et al.*, 2000).

De laatste jaren verandert de houding ten opzichte van natuur en dieren in de culturele geografie. Dit kan direct in verband gebracht worden met het anders denken over milieuvraagstukken en de maatschappij in het algemeen (Dawson, 1999; Knox and Marston, 2001).

Dieren hebben, naast biologische onderdelen van een natuurlijke omgeving te zijn, altijd onderdeel uitgemaakt van menselijke culturen (Dawson, 1999; Knox & Marston, 2001; Dawson, 2002; Philo & Wilbert 2000). Eén aspect hiervan is dat dieren in de ontwikkeling van menselijke culturen gediend hebben, en nog steeds dienen, als leverancier van producten (eten, kleding, etc.) en diensten (lastdier, geleidedier etc.). Zonder gebruik te maken van dieren zou de ontwikkeling van de menselijke samenlevingen in ieder geval anders verlopen zijn dan dat nu het geval is. Behalve de 'nuttige' functie, kan er ook een sociale component binnen de relatie tussen mensen en dieren worden onderscheiden worden. In het spraakgebruik en symboliek binnen culturen zijn dieren bijvoorbeeld steeds terugkerende elementen. Verder roepen dieren bij veel mensen reacties op van vriendschap en compassie.

Op deze manier kan ook naar beesten in het (natuur) landschap gekeken worden, enerzijds als biologisch onderdeel daarvan met een functie in een te onderscheiden ecosysteem, anderzijds als onderdeel van een (natuur)landschap als sociaal concept. Een (natuur)landschap is sociaal geconstrueerd in de zin dat mensen, zowel als individu en als groep, waarde proberen te geven aan een dergelijke omgeving. Elk individu en groep heeft zijn of haar sociale of culturele programma; aan de hand van dat programma probeert men antwoord te geven op wat, in dit geval, thuis hoort in een (natuur)landschap of hoe dat landschap eruit zou moeten zien (Dawson, 1999; Winchester, Kong & Dunn, 2003).

Eén onderdeel van de Actor-network-theory is dat dieren onderdeel zijn van heterogene omgevingsrelaties. Een omgeving is opgebouwd uit netwerken van actoren zoals mensen, dieren, planten en levenloze actoren (stenen, techniek etc). Een plek of een plaats bevat meerdere elementen die het karakter(s) geeft/geven die door mensen word(t)en ervaren. Een actor, in dit geval een dier, kan daarbij als een *messenger* die in zijn representatie verschillende signalen representeert (Johnston *et al.*, 2000).

Er kan dus gezegd worden dat dieren waarden uitstralen; aan de mens de taak om te kijken of datgene wat het dier representeert past binnen de sociale constructie van het (natuur)landschap binnen de eigen sociale groep of cultuur. Vanuit onderzoeken in Japan (Kellert, 1993; Walley, 2000), Groot-Brittannië (Woods, 2000), Duitsland (Kellert, 1993) en de V.S. (Kellert, 1993; Proctor, 1998; Michel, 1998) zijn een aantal benaderingen bij het denken over beesten in plaatsen te onderscheiden, die hierna zullen volgen. Er kunnen positieve houdingen of negatieve houdingen ten opzichte van dieren onderscheiden worden.

Een landschap kan door verschillende groepen mensen, als meer of minder 'natuurlijk' ervaren worden. Een belangrijk component in het al dan niet als natuurlijk ervaren van dat landschap is de aanwezigheid van dieren: is een dier aanwezig dan is het landschap 'kloppend' en natuurlijk. Bij het ontbreken ervan kan het landschap ervaren worden als 'niet-natuurlijk'. Een voorbeeld hiervan is de aanwezigheid van vissen in rivieren (Walley, 2000). Deze bestempeling kan zowel in wetenschappelijk als niet-wetenschappelijk discoursen plaatsvinden. In de wetenschappelijke discoursen kan een dier dienen als indicator van de algemene natuurkwaliteit van een ecosysteem. Ook in de lekendiscoursen heeft een dier een signaalfunctie. (Walley, 2000, Proctor, 1998, Michel, 1998).

Bepaalde diersoorten en hun leefomgeving kunnen in verschillende culturen centraal staan in een traditionele benadering van landschap. De omgeving en de diersoorten die daarin leven kunnen bijvoorbeeld aan een als zodanig ervaren 'goed verleden' refereren, zoals ongerepte wouden en uilen (Proctor 1998). Ook kan het zijn dat bepaalde soorten dieren in de cultuur een historische of symbolische betekenis hebben. Walley (2000) beschrijft bijvoorbeeld de symbolische rol die vissen in Japan spelen.

Er blijkt een hiërarchie te ontdekken in de menselijke waardering voor dieren. Door bepaalde groepen mensen wordt het ene dier belangrijker gevonden dan een andere. Een goed voorbeeld hiervan is de aandacht van veel toeristen tijdens safaritochten voor slechts enkele diersoorten. Men is gericht op het zien van de 'Big five': leeuw, olifant, neushoorn, luipaard en buffel terwijl het ecosysteem meer te bieden heeft dan dit. Beleidsmatig heeft het hoger waarderen van het ene beest boven het andere een duidelijk doel: De bescherming van een aansprekend diersoort is nuttig bij het vertalen van de doelen aan een groter publiek: het is makkelijker uit te leggen (Walley, 2000; Michel, 1998; Proctor, 1998).

De aanwezigheid van (bepaalde) dieren in het landschap kunnen echter ook negatieve reacties oproepen. Bepaalde dieren kunnen als lastig, vies (bijv. waterdieren: Walley, 2000), schadelijk (bijv. vossen: Woods, 2000) of eng ervaren worden.

Het blijkt verder dat bepaalde dieren meer gewaardeerd worden dan andere als het gaat om de beeldvorming over een plaats (Walley, 2000; Michel, 1998; Proctor, 1998; Kellert, 1993). Verschillende groepen mensen denken anders over dieren. Voor 'wilde' dieren en hun ecosystemen is over het algemeen minder aandacht dan voor 'huisdieren' (Kellert, 1993).

De waardering voor wilde dieren hangt af van demografische groepen. Onder jongere en hoger opgeleide respondenten bestaat bijvoorbeeld een grotere waardering voor 'wilde dieren' (Kellert, 1993; Proctor, 1998). In Duitsland blijkt een grote zorg en waardering voor bossen en 'jachtdieren' (game animals) (Kellert 1993): bossen staan symbool voor 'vroeger' en een meer harmonieuze staat van natuur... jachtdieren zijn een belangrijk element van de traditionele cultuur.

De bescherming van dieren komt voort uit verschillende discoursen (Michel, 1998). Het eerste voorbeeld daarvan is de Public Planning Sphere. In veel landen worden door overheden maatregelen genomen om bij de inrichting van het land rekening te houden met fauna. Hoever men hierin gaat hangt af van de

uitkomsten van het politieke debat wat men hierover voert. Er zijn natuurbeschermers of natuurbeschermende organisaties die zich vooral toeleggen op de beïnvloeding van dit debat, met name door gebruik te maken van juridische instrumenten.

Daarnaast onderscheidt Michel (1998) faunabescherming die voortkomt uit lokale initiatieven en noemt dit '*Alternative Politics of Care*'. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om de dagelijkse zorg voor hulpbehoevende dieren of om de voorlichting over dieren aan de samenleving. De initiatieven die vanuit deze laatste 'sphere' voortkomen blijken een grote invloed te hebben op de houding van veel bewoners uit de omgeving ten opzichte van dieren.

3 Het onderzoek

3.1 Dataverwerving

Binnen dit onderzoek is gekozen om *Case-studies* te doen. Een tweetal gebieden, de gemeente Reiderland in de provincie Groningen en de Rheiderländer Marsch in de Duitse deelstaat Niedersachsen (zie gebiedsbeschrijving), is onderzocht. De methode van *Case-studies* boden de mogelijkheid om, in de relatief korte tijd die voor dit onderzoek beschikbaar was, voldoende diep op de onderzoeksmaterie in te gaan.

Actoren

Er zijn drie actoren opgenomen in dit onderzoek:

- Overheden
- Agrariërs
- Natuurbeschermende organisaties

Actoren overheid:

Overheden op diverse niveaus zijn in dit onderzoek opgenomen. Er is een keuze gemaakt om in Nederland niet de Rijksoverheid te benaderen; het beleid van de provincie Groningen is dermate bepalend voor de gesubsidieerde faunabescherming dat de noodzaak om de rijksoverheid in dit onderzoek op te nemen ontbreekt. Bovendien maakt de provincie gebruik van beleidsinstrumenten van de Rijksoverheid om haar beleid kracht bij te zetten. Bij het vergaren van informatie zijn interviews afgelegd (provincie Groningen), telefonische interviews (Gemeenten, Niedersächsisches Umweltministerium, Waterschap Hunze en Aa's) en via e-mail en internet informatie vergaard (Landkreis Leer). De volgende overheden zijn in dit onderzoek opgenomen:

Gemeenten/ Gemeinde

- Bunde (DLD)
- Reiderland (NL)

Provincie/ Landkreis

- Provincie Groningen (NL)
- Landkreis Leer (DLD)

Land Niedersachsen

- Niedersächsisches Umweltministerium (DLD)

Waterschap

- Hunze en Aa's (NL)

Natuurbeschermende organisaties

Het zou te tijdrovend zijn geweest om de vele aanwezige natuurbeschermende organisaties te interviewen. Daarom is er gekozen om een tweetal partijen te interviewen die zeer nauw betrokken zijn bij de bescherming van fauna in de gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch.

Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief (SWGK) (actief in NL en Dld)

Begin jaren '90 lagen veel percelen in het Oldambt braak. Deze gronden werden braak gelegd in verband met de overproductie van granen in de Europese Unie. De braakgelegde gronden trokken veel roofvogels en uilen aan. In 1990 werd in een luzerneperceel (voedergewas) in de Carel Coenraadpolder het eerste Grauwe Kiekendief-nest gevonden. Het beschermingswerk

wat hieruit ontstond was het begin van de Werkgroep Grauwe Kiekendief. Begin 2005 is de werkgroep omgevormd in een stichting met als algemeen doel het beschermen en promoten van akkervogels (Vogelbescherming, 2005).

NABU-Ostfriesland (actief in Dld)

NABU-Ostfriesland is onderdeel van de Naturschutzbund Deutschland e.V. NABU. De NABU werd in 1899 als Bundes für Vogelschutz (BfV) opgericht als vogelvereniging. Het doel van de NABU is mensen te informeren over natuur en ze vervolgens te motiveren zich in te zetten voor een duurzaam leefmilieu. De NABU heeft 360.000 leden in het hele land. Daarvan wonen er 3000 in Ost-Friesland

Agrariërs

In zowel de gemeente Reiderland als de Rheiderländer Marsch zijn agrariërs geïnterviewd. Omdat agrariërs van elkaar verschillen, is geprobeerd om zoveel mogelijk spreiding te krijgen in de te interviewen agrariërs. Uiteindelijk is ervoor gekozen om bij de selectie van agrariërs rekening te houden met leeftijd en type bedrijf (voor de gemeente Reiderland bijv. melkveehouderij/ akkerbouw, resp. 0,25/ 0,75 %). Ook is er op gelet om niet-deelnemers aan subsidieregelingen voor agrarisch natuurbeheer in de streek te interviewen. In de Rheiderländer Marsch is gebruik gemaakt van de contacten van de agrarische natuurvereniging aldaar. Uiteindelijk zijn in totaal negentien agrariërs bezocht en geïnterviewd: 9 in de gemeente Reiderland en 10 in de Rheiderländer Marsch.

3.2 Gebiedsbeschrijving

Het ontstaan van een biotoop

Waar nu de Dollard ligt strekte zich in de 13^e eeuw een streek uit tot vlak onder Emden: het Reiderland. De Dollard bestond nog niet en de Ems begon pas in de buurt van waar nu Delfzijl ligt fors breder te worden (Berendsen, 2000, zie ook bijlage 2). Het Reiderland was volgens overlevering in die tijd een welvarende streek (Stratingh & Venema, 1855; Horlings, 1977). Het overgrote deel van de grond was ontgonnen veen; tegen de Eems vond men kleigronden (Stratingh & Venema, 1855). Helemaal is men het niet over het tijdstip eens, maar ergens in de 13^e of 14^e eeuw ging het mis. Het zeeniveau steeg, de dijken waren slecht en het Reiderland, dat door de ontginning van het veen lager was komen te liggen, was een makkelijke prooi voor de nukken van de woelige Eems. In 'etappes' verdween het gebied langzamerhand in het water, totdat aan het eind van de 16^e eeuw de Dollard haar grootste omvang bereikte. In het westelijke deel van de Dollard had het water Zuidbroek en Meeden bereikt, in het oosten lag Bunde aan de kust en de zuidelijkste punt van de Dollard reikte tot Vriescheloo (Strating & Venema, 1855; Horlings, 1977).

Na verloop van tijd kwam echter de kentering. Vanaf 1597 begon men met inpolderen van de Dollard (Berendsen, 2000). Langzamerhand kreeg men, met af-en-toe een terugslag door een overstroming, de Dollard onder controle. Uiteindelijk vond in 1877 en 1924 met de inpolderingen van respectievelijk de Kanalpolder in Duitsland en de Carel Coenraadpolder in Nederland de laatste inpolderingen plaats. Door het proces was in de tussentijd een uiterst vruchtbaar gebied ontstaan van dikke klei-opveengronden en jonge zeeboezemgronden (Berendsen, 2000). De akkerbouw werd in verband met combinatie van redenen dominant in het gebied (Hofstee, 1937; Priester, 1993)

Tekstbox 1 Akkervogels

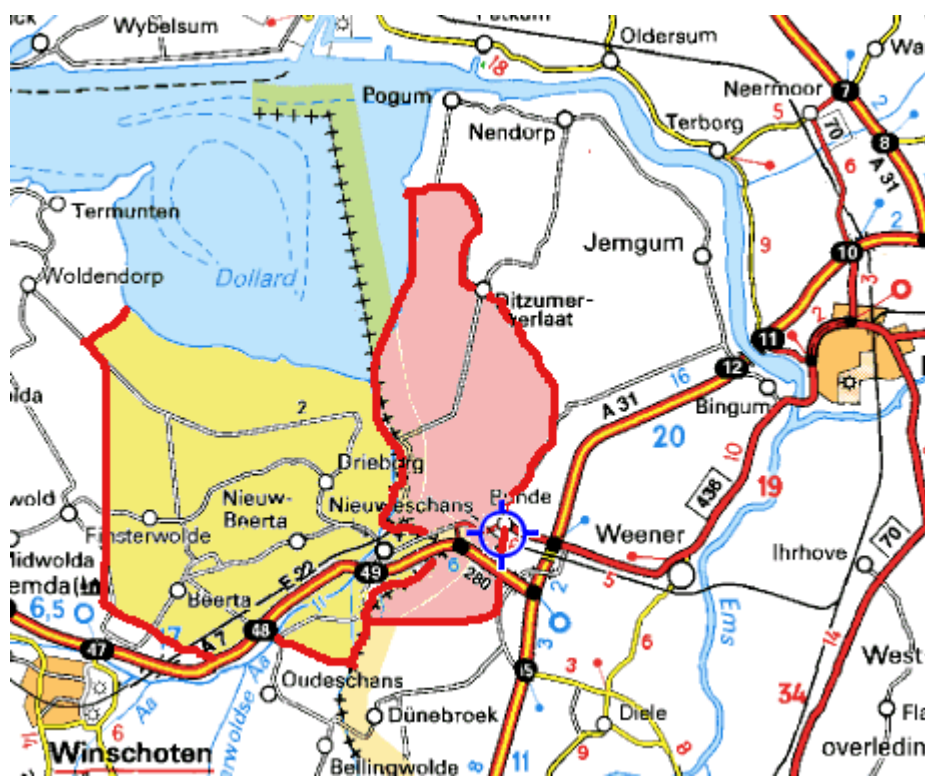
In het Dollardgebied is een open polderlandschap ontstaan. Uit onderzoeken aan het begin van de jaren '90 bleek het gebied vooral in trek te zijn bij de zogenaamde 'akkervogels'. Akkervogels zijn van oorsprong steppevogels, afhankelijk van open landschap. Deze vogels worden

cultuurvolgers genoemd: vanaf de prehistorie zijn zij met de verspreiding van agrarische activiteiten, en daardoor het ontstaan van open landschappen, richting West-Europa ' meegemigreerd' (Koks, 1993; Scharenburg, 1990) Voorbeelden van deze akkervogels zijn Veldleeuwerik (*Alauda Arvensis*), Graspieper (*Athus pratensis*), Gele kwikstaart (*Motacilla Flava*), Kwartel (*Coturnix Coturnix*) en Grauwe Kiekendief (*Circus Pygargus*).

Verder heeft het landschap een belangrijke betekenis als overwinteringsgebied voor ganzen, zwanen en enkele steltlopers (Scharenburg et al, 2003) De onlangs hervatte roofvogelwintertellingen laten zien dat ook overwinterende roofvogels als Velduil (*Asio Flammeus*), Blauwe Kiekendief (*Circus cyanus*) en Ruigpootbuizerd (*Buteo Lagopus*) het gebied aandoen. Deels is dit afhankelijk van weersomstandigheden in Scandinavië (Bron: roofvogeltellingen SWGK)

De onderzoeksgebieden

In dit onderzoek zijn twee casegebieden onderzocht de gemeente Reiderland en de Rheideler Marsch. De namen van de streken verwijzen naar het vroegere Reiderland; de casegebieden liggen dan ook waar eens het Reiderland lag. De benaming R(h)eiderland wordt aan de andere kant van de grens overigens nog gebruikt als aanduiding van het gebied dat de gemeenten Bunde, Jemgum en Weener (www.rheidelerland.de) beslaat.

Figuur 1 Roze = de Rheideler Marsch. Geel = Gemeente Reiderland

Gegevens Gemeente Reiderland.

De gemeente Reiderland is een gemeente in het Noordoosten van de provincie Groningen en is in 1990 ontstaan uit de samenvoeging van de gemeenten Nieuweschans, Finsterwolde en Beerta (www.reiderland.nl). Per 1 januari 2004 heeft de gemeente 7020 inwoners (CBS, Statline) De gemeente maakt deel uit van de streek Oldambt (Hofstee, 1937).

Er zijn ca. 100 agrarische bedrijven in de gemeente Reiderland waarvan 24 melkveehouderijbedrijven en minder dan 20 intensieve veehouderijen. (febr. 2005, mededeling B. Meulman, gemeente Reiderland)

Bron: cbs	Akkerbouwbedrijven	Tuinbouw- en blijvende teeltbedrijven	Graasdierbedrijven	Hokdierbedrijven	Combinaties
1995	67,3	0,2	14,3	1,1	17,1
2000	55,3	0,2	22,4	0,2	21,9
2002	56,0		21,4	1,0	21,6
2003	52,9		23,1	0,0	23,9

Figuur 2 Bedrijfstypes agrarische sector gemeente Reiderland (bron CBS, Statline)

In de gemeente Reiderland zijn jonge zeeboezemgronden, dikke klei-op-veen gronden, veen- en zandgronden te vinden. (Berends, 2000) De kleigronden van het Oldambt zijn over het algemeen zwaarder dan andere kleigronden in Nederland. Daardoor zijn niet alle teelten mogelijk of rendabel. Dit verklaart waarom veel akkerbouwers in het Oldambt vast blijven houden aan een bouwplan van (winter)tarwe, koolzaad en suikerbieten (Asjes et al., 2004). De laatste jaren is er echter een verandering in grondgebruik merkbaar, ten gunste van grasland (Scharenburg *et al* 2003; Asjes et al., 2004, *zie ook figuur 2*). Omdat de genoemde akkerbouwgewassen te maken hebben met prijsdalingen, komt de levensvatbaarheid van akkerbouwbedrijven onder druk te staan. Het blijkt dat de akkerbouwers van het Oldambt moeite hebben om de voor de overleving benodigde schaalvergroting tot stand te brengen; de kavels in het gebied zijn over het algemeen groter, waardoor er grotere bedragen nodig zijn om uit te breiden, dan wanneer er sprake zou zijn van kleine kavels. Ten slotte heeft de komst van veehouders uit andere delen van het land de prijs van landbouwgrond opgedreven (Asjes et al., 2004). De omzetting van akkerbouwgrond naar grasland zal een groot effect hebben op de faunastand, met name de avifauna zal zowel in aantal soorten als broedgevallen fors achteruit lopen (Scharenburg *et al*, 2003, Van Beusekom *et al*, 2005). Van de omzetting naar gras zullen, zoals misschien wel te verwachten zou zijn, weidevogels weinig profiteren; de weides zijn homogeen en worden frequent en synchroon gemaaid, waardoor er van succesvolle reproducties waarschijnlijk weinig zal komen (Van Beusekom *et al*, 2005)

De gemeente Reiderland valt in het werkgebied van de Agrarisch Natuurvereniging Oost-Groningen (ANOG). Deze vereniging heeft als werkgebied de streken Oldambt, Westerwolde, Veenkoloniën en Duurswold. Van de vereniging zijn zowel akkerbouwers als melkveehouders lid. De vereniging heeft 200 leden (mond. med. Van Middelkoop, ANOG), op een totaal van +- 1300 agrariërs (bron: CBS, statline¹) in haar gehele werkgebied.

Gegevens Rheiderländer Marsch

De Rheiderländer Marsch ligt in de deelstaat Niedersachsen tegen de Nederlandse grens. Het grootste gedeelte van de Marsch valt in de gemeente Bunde, een klein deel in de gemeente Jemgum. De gemeenten Bunde en Jemgum zijn onderdeel van de Landkreis Leer. De Rheiderländer Marsch maakt onderdeel uit van het Rheiderland (Siebs, 1974), niet te verwarren met de gemeente Reiderland aan de andere kant van de grens.

Het landschap in de Marsch is open, net als de rest van de Landkreis Leer. Het aandeel bos van de gehele Landkreis is 1,97 %. Dat is laag te noemen, in de rest van de deelstaat Niedersachsen is dat percentage 23 % (www.leer.de)

De letterlijke betekenis van 'Marsch' is polderland. De Marsch is dan ook ontstaan door inpolderingen van de Dollard (*zie Ontstaan van een biotoop*). De eerste inpoldering in de Marsch vond in 1605 plaats

¹ Telling op basis van het totaal aantal agrariërs in Scheemda, Reiderland, Stadskanaal, Bellingwedde, Vlagtwedde, Veendam, Hoogezand-Sappemeer, Menterwolde en Delfzijl

(Stratingh & Venema, 1855) en de laatste polder kwam tot stand in 1877 (Kanalpolder) (Horlings, 1977). De Rheiderländer Marsch contrasteert met de rest van wat in Duitsland het Rheiderland wordt genoemd, een lager gelegen veenweidegebied.

In de Rheiderländer Marsch is de akkerbouw dominant: van de 55 agrarische bedrijven in het gebied zijn 45 akkerbouwbedrijven, 6 melkveebedrijven, 4 gemengde bedrijven (mond. med. R-P Löblein). De gewassen zijn voor een groot deel vergelijkbaar met de gemeente Reiderland: ook hier wordt veel (winter)tarwe en koolzaad verbouwd. Het verschil zit 'm in twee andere gewassen, suikerbieten en Mariadistel. Suikerbieten worden in de Rheiderländer Marsch bijna niet geteeld; Mariadistel, een gewas voor de medicijnindustrie dat men eigenlijk alleen aan de Duitse zijde van de grens ziet (Koks, 1993). Luzerne, een gewas wat gebruikt wordt om veevoeders van te maken, wordt pas sinds 1996 (mond. med. L.Heikens, Grasdrogerij B.V. Oldambt) in de streek geteeld.

In de Rheiderländer Marsch is de eerste agrarische natuurvereniging van Duitsland opgericht: Landwirtschaftliche Naturverein (LNV) "Rheiderländer Marsch" e. V. Van de vereniging zijn alleen akkerbouwers of mensen met een gemengde bedrijfsvoering lid. Er mogen melkveehouders lid worden van de LNV, maar de vereniging heeft als doelstelling akkernatuur te beschermen: daarom is het voor melkveehouders minder interessant om lid te zijn. Van de 49 akkerbouwers/gemengde bedrijven in de Rheiderländer Marsch zijn er 41 lid (mond.med R.P.Löblein) Er kan dus gesproken worden van een hoge organisatiegraad.

4 Faunabescherming in de gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch

4.1 Inleiding

In de beide streken wordt het één en ander aan activiteiten ondernomen om fauna te beschermen en/ of een leefmilieu te bieden. Michel (1998, p.173) onderscheidt twee manieren om fauna te beschermen:

- 1) Planning public spheres
- 2) Alternative politics of care

Deels is bij de faunabescherming in beide streken een overheid betrokken, bijvoorbeeld door financiering van een faunabeschermingsproject; in dat geval is het gevonden beheer ingedeeld bij de Public Planning Spheres. Verder zijn activiteiten te ontwaren waarbij overheden niet direct betrokken zijn. In dat geval valt het beheer onder Alternative politics of care. Binnen de gebruikte opdeling in 'Planning public spheres' en 'Alternative politics of care' is een scheiding gemaakt tussen activiteiten ten aanzien van dagelijkse werkzaamheden en inrichting (van de gebouwen en landerijen)

4.2 Gemeente Reiderland

4.2.1 Gesubsidieerde natuur in de Gemeente Reiderland (Public Planning Spheres)

Een inwoner van de gemeente Reiderland kan op verschillende manieren gebruik maken van middelen die de overheden hem aanreiken om fauna actief te beschermen. Voor de meeste van die middelen komen met name agrariërs in aanmerking, maar er zijn ook een aantal instrumenten waarvan niet-agrariërs gebruik kunnen maken (zie bijvoorbeeld 'kleinschalige natuurontwikkeling')

Hieronder wordt een opsomming gegeven van de verschillende financiële instrumenten. De informatie is verkregen van het Informatiepunt Landelijk Gebied, een samenwerkingsproject van de Provincie Groningen, Dienst Landelijk gebied (DLG), de Noordelijke Land- en Tuinbouw Organisatie (NLTO) en Landschapsbeheer Groningen.

Weidevogelbeheer

Ondanks de toevoeging 'weide' aan de naam 'weidevogelbeheer' is het niet alleen bedoeld voor weidegebieden. In het Oldambt, waartoe de gemeente Reiderland behoort, bevinden zich (zie 3.2 Gebiedsbeschrijving) in verhouding tot de rest van Nederland belangrijke hoeveelheden akkervogels, zoals gele kwikstaart (*Motacilla flava*), kwartel (*Coturnix Coturnix*) en veldleeuwerik (*Alauda Arvensis*). Gedeeltelijk kennen de (vage) beleidsdefinities 'akkervogels' en 'weidevogels' overlap. In de gemeente Reiderland kan men dan ook een aantal subsidievormen voor dit akker- en weidevogelbeheer aanvragen. Men kan bijvoorbeeld de rust op een perceel garanderen tot een bepaald tijdstip (bijvoorbeeld pas maaien na 15 juni) of bij het maaien van gewassen een stuk laten staan, waardoor er een vluchtheuvel ontstaat waar vogels dekking in kunnen zoeken.

Natuurbraak

De Natuurbraak is een aanvulling op de reguliere MacSharry—braak. De MacSharry—braak is ingesteld door de Europese Unie en bedoeld om overproductie van granen en andere steungewassen te beperken (Zie tekstbox 2) Een agrariër is verplicht een percentage van het areaal steungewassen² te braken. In 2004 was dat bijvoorbeeld 5 % en 2005 10%. Alleen agrariërs die steungewassen telen, zijn verplicht een bepaald areaal te braken.

Agrariërs kunnen *aansluitend* daarop gebruik maken van een regeling om het natuurvriendelijk inzaaien van deze braakpercelen (i.p.v. slechts gras, *bijvoorbeeld* een mengsel van Facelia, Italiaans Raagras en Rode Klaver) vergoed te krijgen. Daarnaast zijn zij dan gebonden aan een verplicht maairegiem

---

² Steungewassen: gewassen waarvan de prijs door marktinterventies van de Europese Unie worden beïnvloed

(maaien slechts toegestaan na 15 juli, ook mag niet alles in een keer gemaaid worden). Het voordeel van deze natuurbraak ten opzichte van de reguliere MacSharry—braak is dat het voor fauna aantrekkelijker is als broed- en foeragegebied.

Faunaranden

In de gemeente Reiderland kunnen boeren, vrijwillig, faunaranden aanleggen, waarvoor zij een financiële vergoeding aan kunnen vragen. Faunaranden zijn stroken aan de randen van percelen akkerland van tenminste 6 en ten hoogste 12 meter breed. Deze subsidieregeling *staat los* van de hiervoor genoemde natuurbraakregeling. Doorgaans zijn de randen ingezaaid met grassen. De faunaranden hebben een gunstig effect op de avifauna (Oosterhuis, 2002; Ottens, Willems & Oosterhuis, 2003; Ashwinden, Birrer & Jenni, 2004), maar blijken ook voor insecten (Haveman *et al.* 2005; Van Alebeek *et al.* 2003) en muizen (Ashwinden, Birrer & Jenni, 2004) positief te zijn.

Tekstbox 2 Faunaranden en natuurbraak, substituties voor de grootschalige braak

Midden jaren '80 bleek het doel van het Europese landbouwbeleid, de burger kunnen garanderen van voldoende en goedkoop voedsel, zijn doel voorbij te streven: er begonnen kostbare overproducties van granen en melkproducten te ontstaan (Strijker, 1993) De Europese Unie probeerde door agrariërs verplicht te stellen een deel van hun areaal braak te leggen de overproductie van granen in te perken. In het Oldambt, waar van oudsher veel granen geteeld werd, had dit tot gevolg dat grote delen van het landbouwareaal braak gelegd werden. De braakliggende terreinen bleken in verband met de hoge muizenstand, een sterke aantrekkingskracht uit te oefenen op verschillende soorten roofvogels. Voor natuur-, - en vogelliefhebbers een wonderlijk schouwspel....

De boterbergen en graanheuvels slonken echter, waardoor de grootschalige braaklegging in 1993 ten einde liep. Onder aanvoering van Eurocommissaris MacSharry werd er een minder omvangrijke braakregeling ingesteld.

Om toch de recente ervaring in de faunastand te continueren is men gaan zoeken naar nieuwe beleidsinstrumenten. Op 12 mei 1995 werd in Midwolda (gemeente Scheemda, buurgemeente van Reiderland) de eerste braak ingezaaid met een natuurvriendelijk zaadmengsel: de natuurbraak werd geboren.

Sinds 1997 is er een nieuw wapen in de strijd bijgekomen: faunaranden (zie kopje faunaranden). In de Provincie Groningen ligt nu 717 kilometer faunaranden van gemiddeld 10,5 meter breed. Dit komt neer op een totaal van 747 ha! (Vogelbescherming, 2005)

Botanisch randenbeheer grasland

In de gemeente Reiderland kan men, ondanks dat het gebied alle karakteristieken heeft van een akkergebied, met daarvan afhankelijke fauna, subsidies voor botanisch grasland aanvragen. Er zijn drie regelingen, met elk zijn eigen eisen aan het beheer, mogelijk. Het doel van deze regelingen is om door een verschravingbeheer, na afloop van de subsidieperiode een bepaald aantal bloemen- en plantensoorten op de rand terug te kunnen vinden. Deze terreinen zouden kunnen dienen als biotoop voor fauna.

Andere Faunaprojecten

1) Project weidevogels

Door middel van dit project worden de kosten van nestbescherming van weidevogels gefinancierd. Het project wordt bekostigd door de Provincie Groningen.

2) Skippy (project kleine aanpassingen in landelijk gebied)

Hierbij gaat het om een financieel instrument om kleinschalige natuurontwikkeling van de grond te krijgen en te financieren.

3) Kleinschalige natuurontwikkeling

Idem. als Skippy.

Deze drie projecten worden begeleid door Landschapsbeheer Groningen.

4.2.2 Activiteiten van agrariërs in de gemeente Reiderland

Agrariërs in de gemeente Reiderland doen verschillende dingen voor fauna. Deels spelen ze daarbij in op de instrumenten (subsidies) die de overheden hen aanreiken en deels komt faunabescherming uit andere, vaak eigen, initiatieven voort.

Planning public spheres

Werkzaamheden

- Het aanvragen van een Weide- en akkervogelpakket en daarop het dagelijks beheer van de gronden aanpassen.

Inrichting

- Inzaaien van braak met bloemrijk zaad i.p.v. met gras (Natuurbraak)
- Faunaranden aanleggen
- Agrarisch natuurbeheer op dijken

Alternative politics of care

Werkzaamheden:

- tijdens landwerk opletten dat nesten niet beschadigd raken en zonodig het nest verplaatsen
- Braakland van binnen naar buiten maaien, zodat fauna kan ontsnappen.
- Zorgen dat er geen dieren door werkzaamheden verwond worden of gedood worden: bijv. door het gebruik van een wildredder³
- Rekening houden met tijdstip van maaien in zowel braak als productiegras voor veehouderij.
- Zo vroeg mogelijk mest rijden, zodat er nog geen nesten zijn die verstoord kunnen worden.
- Nesten van grauwe kiekendieven beschermen.
- Andere spuitmiddelen gebruiken die wel luizen doodmaken, maar de predatoren laten leven
- In winter voedsel verstrekken aan muizen en vogels.

Inrichting:

- Broedkasten:
  - Kerkuilenkast (Tyto Alba)
  - Torenavalkkast (Falco Tinnunculus)
  - Zangvogelkasten
- Uilen de kans geven om in de boerderij te broeden: ramen openhouden.
- Takken laten liggen in de windsingels, zodat vogels daar goed in kunnen gedijen.

---

³ Wildredder: een ketting aan het uiteinde van de maaier waardoor beesten die in het te maaien gras bevinden opschrikken en vluchten.

4.2.3 De activiteiten van een Groninger natuurbeschermende organisatie
Het werk van de Stichting werkgroep Grauwe Kiekendief (SWGK) kan grofweg in twee verschillende onderdelen uiteengezet worden:

- 1) Nestbescherming en verbeteren van (wetenschappelijke) kennis over akkersoorten.
  - a. Grauwe kiekendief (*Circus Pygargus*)
  - b. Blauwe kiekendief (*Circus Cyaneus*)
  - c. Velduil (*Asio Flammeus*)
  - d. Wintertellingen naar roofvogels

Van oudsher de belangrijkste taak van de SWGK is de nestbescherming van de Grauwe Kiekendief. In het werkgebied van de stichting broedt de soort in akkerbouwgewassen. Voor een aantal van de gewassen dat de Grauwe Kiekendief uitkiest als broedplek geldt, dat zij geoogst worden voordat de jongen uitgevlogen zijn. Het nest wordt daarom gemarkeerd, zodat de machines er omheen kunnen maaien. Vervolgens wordt het afgeschermd met een stroomhek om predatie door vossen te voorkomen. Mochten er andere zeldzame soorten (zoals o.a. in 2004 een Blauwe Kiekendief) in een gewas aangetroffen worden, dan wordt ook dit nest opgezocht en beschermd.

De wetenschappelijke kennis vergroten over de Grauwe Kiekendief is een steeds belangrijker wordende taak van de stichting. Onderzoek door middel van radiozender naar het jaaggedrag van de mannetjes vindt sinds 2003 plaats. Nieuw in het onderzoekspallet is het satellietonderzoek van werkgroep lid en RuG-AIO Christianne Trierweiler naar het trekgedrag en overwinteringgebieden in Afrika.

Om de functie van het akkerland voor overwinterende roofvogels uit met name Scandinavië (o.a. Velduil, Blauwe Kiekendief, Ruigpootbuizerd *Buteo Lagopus*) in kaart te brengen, worden door vrijwilligers tellingen uitgevoerd in de werkgebieden.

- 2) Voorlichting en samenwerking
  - a. Boeren
  - b. Collega-natuurbeschermers
  - c. Grasdrogerij (verwerker van luzerne, het gewas waar veel Grauwe Kiekendieven in broeden)
  - d. Overheden

Samenwerking met de grondgebruikers en de grasdrogerij is één van de pijlers van het werk van de SWGK. Er wordt bijvoorbeeld niet eerder naar nesten in een perceel gezocht voor de agrariër daarvan op de hoogte is gesteld en toestemming heeft gegeven om het perceel te betreden.

Voorlichting geven aan mensen in de streken (Oldambt en Rheiderländer March) is volgens de SWGK een springplank voor het wekken van interesse van mensen voor natuur: in de eerste plaats ontstaat er een bewustwording en daarvandaan ontstaat er weer een handelen, bijvoorbeeld het aanleggen van akkerranden.

Voor SWGK is één belangrijk onderdeel van het werk het geven van adviezen aan overheden over het te voeren natuurbeleid. De SWGK geeft bijvoorbeeld adviezen aan het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselveiligheid en provincies over soortbescherming en agrarisch natuurbeheer in akkerbouwgebieden. Nauw daarmee verbonden is de lobby voor de akkernatuur bij de verschillende overheden.

4.3 Rheiderländer Marsch

4.3.1 Gesubsidieerde natuur in de Rheiderländer Marsch

In de Rheiderländer Marsch staat gesubsidieerde natuur nog in de kinderschoenen (zie ook 5.3.2.1 en 7.5.3) Daardoor steekt dit schril af bij de lijst aan subsidiemogelijkheden in de gemeente Reiderland. In de Rheiderländer Marsch is echter een project ontstaan waarbij de Nederlandse faunaranden als voorbeeld gediend hebben (zie 5.2.2.2 en 7.5.3) De agrariërs in het gebied hebben, verenigd in de *Landwirtschaftliche Naturverein (L.N.V.) Rheiderländer Marsch e.V.* zelf plannen voor gefinancierde faunabescherming gemaakt, daarbij geadviseerd door Ben Koks van de SWGK. Met deze plannen zijn zij naar het Umweltministerium van Niedersachsen gegaan, die de plannen als Pilotproject ondersteund (Mond. med. R-F.Löblein en B. Hoffmann)

Het plan bestaat uit een dooradering van de Marsch door middel van faunaranden (in het Duits Ackerstreifen) In het midden van het gebied is een grote 'hoofdader' aangelegd, met zijtakken de verschillende polders in (zie figuur 3)

Figuur 3 Faunarandenproject (Ackerstreifenprogramm) in de Rheiderländer Marsch. Groen = begrenzing gebied, Geel = faunaranden (Bron: R-P. Löblein)

4.3.2 Activiteiten van agrariërs in de Rheiderländer Marsch

Planning Public Spheres:

Inrichting:

Meedoen aan het faunarendenproject (Ackerstreifenprogramm) van de *L.N.V*

Alternative politics of care:

Werkzaamheden:

- Vogelnesten:
  - Zoeken naar nesten in gras en luzerne om uitmaaien te voorkomen
  - Bij grondbewerking (eggen, zaaien e.d.) in het voorjaar goed op nesten letten en nest verplaatsen om omheen rijden of machine omhoog.
- In de winter voer strooien voor vogels
- Later maaien van gras (eisen aan pacht door verpachter)
- Geen kunstmest gebruiken (eisen aan pacht door verpachter)
- Zieke beesten helpen
- Niet alle brandnetels wegmaaien in verband met vlinderstand.
- De sloten niet in één keer maaien, maar ieder jaar een aantal (om-en-om). Het waterschap staat dit in Nederland vaak niet toe⁴
- Niet op fazanten jagen die direct rond de boerderij leven
- Voorlichting geven aan burger.

Inrichting:

- Ecologisch bedrijf voeren
- Bomen planten op daarvoor geschikt terrein
- Struiken planten
- Biotopen aanleggen
- Ramen en deuren openhouden voor zwaluwen, kerkuil en steenuil
- Broedkasten:
  - Kerkuilen
  - Torenavalk
  - Zangvogels
- Bomen geschikt maken voor het broeden van vogels.
- Overhoekjes braak, inzaaien met bloemenzaad
- Aanpassingen voor insecten:
  - Dijk voor libellen
  - Hommelkast
  - Kast voor solitairbijen
  - Insectenhotel
- Ander bouwplan: luzerne telen (aantrekkelijk voor fauna)

---

⁴ Een ander beheer van sloten in Nederland wordt vaak verhindert door de schouwplicht

4.3.3 De activiteiten van een Oostfriesse natuurbeschermende organisatie

De werkzaamheden van de Naturschutzbund-Ostfriesland vallen uiteen in de activiteiten in de Alternative politics of care en werkzaamheden binnen de Public planning Sphere. Binnen de Alternative politics of care is een opdeling te maken tussen voorlichting aan de ene kant en werkzaamheden aan de andere. In de Public Planning Sphere kan ook een tweedeling ontdekt worden: de juridische/beleidsmatige werkzaamheden en werkzaamheden voor de overheid

Alternative politics of care

- 1) Informatie geven over diersoorten aan agrariërs en ander bewoners van Ost-Friesland
- 2) Advisering over inrichting
  - a. Het stimuleren van het aanleggen van kleine landschapselementen door agrariërs
  - b. Gebouwen: nestkasten.
- 3) Land opkopen en weer verhuren aan agrariërs tegen voorwaarden van faunavriendelijk beheer.
- 4) Werkzaamheden vrijwilligers:
  - a. In het akkerland: Grauwe Kiekendief-nesten zoeken en beschermen (niet in Rheiderländer Marsch, daar is de SWGK werkzaam)
  - b. In het weidegebied: Weidevogels beschermen
  - c. Nestkasten plaatsen

Public planning Sphere

De NABU-Ostfriesland is ook op juridisch gebied actief: de lokale overheden hebben de plicht om de NABU te raadplegen in planologische aangelegenheden als de aanleg van wegen of uitbreiding van boerderijen. In het geval dat de organisatie van mening is dat het recht van fauna in de rechtbank verdedigd moet worden, heeft zij ook daarvoor de mogelijkheid. Verder geeft de NABU aanbevelingen t.a.v. beleid van rijksoverheden

Een deel van de werkzaamheden kan direct in verband worden gebracht met de overheid: De NABU voert werkzaamheden voor de overheid uit (faunatellingen etc.) en daarnaast kan zij meewerken in programma's van de overheid (bijv. otterproject)

4.4 Conclusie en samenvatting

In de gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch worden veel verschillende dingen gedaan voor fauna. Deels komt dit uit de Public Planning Sphere voort, maar voor een groot deel vinden er ook initiatieven plaats vanuit een eigen initiatieven

Agrariërs spelen in op de instrumenten die overheden hen aanreiken, maar hebben zelf ook legio (ongesubsidieerde) initiatieven om fauna te beschermen. Het gesubsidieerde agrarisch natuurbeheer in de Rheiderländer Marsch is nog niet zo ontwikkeld als in de gemeente Reiderland, vandaar dat verhoudingsgewijs de agrariërs in de gemeente Reiderland meer in kunnen spelen op instrumenten van overheden. Als de werkzaamheden tussen de agrariërs in beide casegebieden worden vergeleken, blijkt een andere houding van agrariërs in de Rheiderländer Marsch ten aanzien van het beheer van sloten e.d.: de elementen worden diervriendelijker beheerd.

Tussen de werkzaamheden van de beide natuurbeschermende stichtingen is een verschil te ontwaren: de NABU functioneert meer op juridisch vlak dan de SWGK en voert ook werkzaamheden voor de overheid uit. Waarschijnlijk ligt dit aan de leeftijd (door oudere leeftijd ingebed in een netwerk) en de bredere uitgangspunten van de NABU, waar de SWGK vooral praktisch is.

5 Motivaties en redenen van agrariërs in de Rheiderländer Marsch en de gemeente Reiderland om fauna te beschermen.

5.1 Inleiding

De agrariërs in de gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch hebben verschillende redenen voor het (niet) beschermen van (bepaalde) fauna. Voor een deel zijn de redenen die gehoord werden tijdens de interviews ook in de literatuur teruggevonden.

De gevonden redenen zijn onderverdeeld in groepen. Veel redenen blijken namelijk een onderlinge samenhang te hebben en kunnen daardoor onder één groep samengebracht worden. Voor de onderverdeling is het werk van Hofstede (1991) gebruikt. Hierbij wordt uitgegaan van een individuele mentale programmering in drie fasen: cultuur, persoonlijkheid en menselijke natuur. De twee eerstgenoemde zijn bruikbaar voor dit onderzoek; de laatste, menselijke natuur, betreft de universele en aangeboren (biologische) eigenschappen van een mens, zoals de behoefte aan eten of uithoudingsvermogen. Dit beïnvloedt ten dele de persoonlijkheid, maar heeft zelf geen *directe* invloed op de bescherming van fauna en wordt daarom niet gebruikt.

Cultuur is een collectief verschijnsel dat in meer of mindere mate gedeeld wordt door sociale omgeving. Het is dus een collectieve programmering die wordt overgedragen via de sociale omgeving van een persoon. De *persoonlijkheid* is dat gedeelte van de mentale programmering dat niet gedeeld wordt met anderen, maar voor ieder persoon uniek is. De persoonlijkheid wordt bepaald door enerzijds aangeboren eigenschappen (de menselijke natuur), de cultuur en unieke persoonlijke ervaringen en kan gezien worden als de uitkomst van culturele, omgevings- en biologische invloeden. Buiten deze verdeling vallen een aantal redenen die te maken blijken te hebben met bedrijfsmatige of economische redenen. Voor deze redenen is de groep *Economische redenen* in 'het leven groepen'.

Er is voor gekozen om de redenen per gebied afzonderlijk te behandelen, waarna de verschillen tussen beide streken volgt. Een samenvattende conclusie sluit het geheel af.

5.2 Rheiderländer Marsch

Faunabescherming blijkt in de Rheiderländer Marsch altijd een combinatie van factoren: de faunabescherming is nooit terug te voeren op slechts één reden. Ten aanzien van de Rheiderländer Marsch worden de volgende redenen behandeld:

Cultuur

- 1) Fauna hoort in het 'echte' agrarisch cultuurlandschap
- 2) Levensbeschouwing
- 3) Nostalgie
- 4) Traditie

Persoonlijkheid/ individuele redenen

- 1) Persoonlijke waardering
- 2) Demonstratie-effect en voorlichting

Economische redenen:

- 1) Vooruitlopen op (verwachte) regels
- 2) Public relations effect

5.2.1 Cultuur

Fauna hoort in het 'echte' agrarisch cultuurlandschap.

In de Rheiderländer Marsch komt veelal naar voren dat een agrarisch landschap zonder wilde beesten als negatief ervaren wordt. Het ontbreken van (bepaalde) soorten fauna zou het landschap minder natuurlijk of zelfs onnatuurlijk maken. Dit komt overeen met wat Waley (2000), Proctor (1998) en Michel (1998) schreven over de rol van fauna: de aanwezigheid van een dier maakt dat men een landschap als kloppend, natuurlijk ziet. Eén van de geïnterviewden, een wat oudere boer, drukte zich in het plattduits uit:

"Ohne Natur is die Landwirtschaft ook toot" (Zonder natuur is de landbouw ook dood) Interview [206]

Hij bedoelde daarmee dat de landbouw wel zou kunnen overleven zonder wilde dieren, maar dat het aantrekkelijke het er voor hem wel van af was. Dezelfde man bleek drie verrekijkers te hebben: één op de vensterbank, één op de fiets en zelfs één voor op de trekker. Om maar niets te hoeven missen....

Over welke dieren men het liefst ziet, verschilt men van mening. Men vindt het over het algemeen belangrijk dat *die* beesten in het agrarisch cultuurlandschap voorkomen die er ook 'oorspronkelijk' leven en, voor het overleven van de soort, van de agrarische cultuurlandschappen afhankelijk zijn. In de Rheiderländer Marsch gaat het in dit geval om fauna die van het open agrarisch landschap afhankelijk is (Koks, 1993). Op individueel niveau kan men echter verschillen in de houding tegenover fauna bemerken. Een van de agrariërs vind buizerds (*Buteo Buteo*) bijvoorbeeld schadelijk, maar een ander bleek juist een buizerd met een gebroken poot opgelapt en weer vrijgelaten te hebben.

Onder de agrariërs van de Rheiderländer Marsch leeft het gevoel dat het agrarisch cultuurlandschap een 'ecosysteem' is, waarin ieder beest een rol heeft. De meesten van hen vinden dan ook dat wanneer je natuur wil beschermen, je ook alle beesten die in een ecosysteem leven moet beschermen en niet alleen degenen die je toevallig zelf mooi vindt. De wat oudere boer trok mijmerend in zijn grote luie stoel de vergelijking met zebra's en leeuwen:

"Das is Natur, neet....das ist Natur". (dat is natuur nietwaar....dat is natuur) Interview [206]

Men ziet verder graag beesten die op en rondom de boerderij huizen, zoals zangvogels en (kerk)uilen. Veel agrariërs voeren deze in de winter bij. Nut en schoonheid spelen hierbij mee: een kerkuil vindt men mooi en dat hij muizen eet ziet men als mooi meegenomen.

Nostalgie

Nostalgie kan ook bij het onderwerp 'fauna' opgevat worden als een bepaalde hang naar vroeger. Bepaalde beesten functioneren als een soort 'agents' (Johntson *et al*, 2000, Jones & Cloke, 2002) van een als zodanig ervaren 'goed verleden' (Walley, 2000; Proctor 1998) Voor slechts één agrariër was een van de motivaties die hij had om natuur te beschermen dat hij de stand van de natuur in zijn jeugd als referentie nam. Toen hij nog jong was, was er in zijn ogen nog meer fauna op en rond de boerderij te vinden. Een specifiek voorbeeld dat hij noemde waren de fazanten die rond de boerderijgebouwen in de bomen sliepen. De betreffende agrariër wilde, voor zover het in zijn macht lag, weer zoveel mogelijk van die oude situatie terug krijgen.

Een aantal andere agrariërs zeiden dat zij het belangrijk vonden dat ze *die* beesten beschermen die 'van oorsprong' in het akkerland voorkomen (cultuurvolgers) en voor het overleven van

cultuurlandschap afhankelijk zijn. Hieruit kan echter niet een bepaalde 'hang' naar vroeger gehaald worden.

Levensbeschouwing

Levensbeschouwing is voor een aantal agrariërs een motivatie om fauna te beschermen. Opvallend is dat in de lijst van redenen waarom men fauna beschermt levensbeschouwing een minder sterke rol speelt ten opzichte van de schoonheid en het plezier wat men aan dieren beleeft. Uit het onderzoek blijkt dat de levensbeschouwende houding t.a.v. van fauna van agrariërs uit de Rheiderländer Marsch in meerdere zaken uiteenvalt.

Eén van deze levensbeschouwende houdingen is een duurzaamheidgedachte. De term kent vele uiteenlopende definities (Johnston *et al.*, 2000), in dit kader wordt het gezien als een gevoel van verantwoordelijkheid ten aanzien van de kwaliteit van het leven van de volgende generaties (Brundtland, 1987). Om deze generaties niet op te schepen met een 'leeg' landschap zonder dieren, voelt één van de agrariërs zich verplicht om natuur te beschermen. Zijn hoop is dat hij ervoor kan zorgen dat er beesten in het landschap blijven leven, waarvan de volgende generaties kunnen genieten. Dezelfde man handelt tevens vanuit een scheppingsgedachte. Dieren zijn volgens hem onderdeel van een schepping en moeten daarom ook beschermd worden.

Een aantal andere agrariërs noemde een gezamenlijke verantwoordelijkheid van maatschappij en agrariërs tezamen om natuur te beschermen. Omdat in hun ogen het agrarische cultuurlandschap alleen door agrarische bewerkingen in stand gehouden kan worden, zien zij daarin een rol voor de agrarische sector. Eén van de agrariërs zei dan ook:

"Ohne Landwirt gibst ja kein Naturschutz" (Zonder landbouw zou er geen natuurbescherming zijn) Interview [206]

Faunabescherming in verband met de intrinsieke waarde van fauna is een andere levensbeschouwende houding in de Rheiderländer Marsch. Met intrinsieke waarde wordt bedoeld, dat men ervan uitgaat, dat ondanks dat (in dit geval) een beest geen nut zou hebben, mooi zou zijn, of een aansprekend gedrag zou vertonen, het een 'waarde in zichzelf' heeft. Het betreffende dier wordt dan beschermd enkel 'omdat het bestaat' (Regan, 1983). De intrinsieke waarde van beesten wordt hier als een levensbeschouwing gezien, immers, *mensen* kennen fauna een intrinsieke rol toe. In de Rheiderländer Marsch houdt met rekening met de intrinsieke waarde van fauna. Eén van de agrariërs gaf aan dat, naarmate hij ouder wordt, steeds meer bewust is van het feit dat alles tijdelijk is. Hij krijgt daarbij het gevoel dat als hij als mens recht heeft om te leven, een dier dat datzelfde recht heeft. Eén van zijn collega's verwoordde het zo:

"Ich bin nett für Haustiere, warum sollte ich dann kein Rückzicht nehmen mit Wildtiere?" (Ik ben aardig voor huisdieren, waarom zou ik dan geen rekening houden met dieren in het wild?) Interview [204]

Traditie

De agrarische cultuurlandschappen bieden al sinds lange tijd 'onderdak' voor fauna, (Van Beusekom *et al.*, 2005) Deels in de bedrijfsgebouwen (zoals kerkuil, steenuil, verschillende soorten zwaluwen), deels op het land (zoals hazen, veldleeuweriken, gele kwikstaart). Bepaalde fauna wordt dan ook al eeuwen door agrariërs gekoesterd en beschermd. Het blijkt dat ook de landbouw in de Rheiderländer Marsch een lange relatie heeft met fauna: voor een belangrijk deel is het rekening houden met natuur iets wat op de boerenbedrijven al een aantal generaties gebeurt. Veel agrariërs geven dan ook aan dat het een traditie is op hun (familie)boerderij om rekening te houden met de fauna. Voor hen zijn bepaalde

soorten van bescherming dan ook een voortzetting van een traditie. Er bestaat in de Rheiderländer Marsch zorg om de voortzetting van gastheerschap aan broedvogels in de bedrijfsgebouwen Voedselveiligheidsvoorschriften (Zie tekstbox 4, blz. 29) kunnen het dieren onmogelijk maken om in de gebouwen te nestelen.

5.2.2 Persoonlijkheid/ individuele redenen

Persoonlijke waardering

Een belangrijk deel van de faunabescherming in de Rheiderländer Marsch heeft een persoonlijke waardering voor beesten als achtergrond. Men ziet om persoonlijke redenen (een) beest(en) graag in het landschap en is daarom gemotiveerd om er rekening mee houden. De persoonlijke waardering wordt hier in twee verschillende onderdelen behandeld: Esthetiek en zeldzaamheid. In sommige diersoorten worden beide aspecten verenigd.

Esthetiek (Kellert, 1993a) ten aanzien van fauna is alles wat men direct aan fauna kan zien en beleven. Dieren die men kan zien hebben sowieso al een voorkeur ten opzichte van beesten die (bijvoorbeeld) in de grond leven. Het blijkt dat de meeste agrariërs gevoelig zijn voor het gedrag of uiterlijk van bepaalde soorten fauna. De elegante vlucht van een Grauwe Kiekendief (*Circus Pygargus*, zie tekstbox 3) of iets simpels als een Fazant (*Phasianus cochicus*) in de akker geeft een stimulans om rekening te houden met de beesten. Soms is het direct te merken dat men speciale dingen doet voor de fauna waar men van houdt. Eén van de boeren is bijvoorbeeld al van kinds af aan liefhebber van insecten: hij is ook de enige die actief insecten beschermt. Rond zijn boerderij heeft hij allerlei dingen aangelegd (dijk voor libellen, hommelmast, solitairbienenkast en een zgn. insectenhotel) die gunstig zijn voor de insectenstand. Dat wil overigens niet zeggen dat dezelfde man geen oog voor andere fauna heeft: ook met vogels en zoogdieren houdt hij rekening.

Volgens Kellert (1993) is de waardering voor jachtdieren in Duitsland hoger. Een aantal geïnterviewde boeren is jager, maar toch kan men weinig activiteiten waarnemen die daar direct verband mee hebben. Een enkeling geeft aan dat hij een lichte voorliefde heeft voor bepaalde soorten, die geschikt zijn om te bejagen. Het bijvoeren van dieren (eenden) in de winter zou daar verband mee kunnen hebben, maar dat werd niet als zodanig aangegeven door de respondenten.

De lichte voorliefde voor jachtsoorten speelt in ieder geval waarschijnlijk niet mee in de redenen deel te nemen aan het akkerrandenproject van de *Landwirtschaftliche Naturverein* (verder te noemen L.N.V., zie 3.2 Gebiedsbeschrijving) Het aanleggen van akkerranden heeft namelijk niet zo veel effect op de jachtdieren, maar is meer functioneel voor avifauna als Grauwe Kiekendief (foerageren).

De zeldzaamheid van bepaalde soorten fauna geeft een aantal agrariërs in de Rheiderländer Marsch een extra motivatie om rekening te houden met deze beesten. Deze agrariërs zijn dan ook trots dat ze 'gastheer' van zeldzame dieren te mogen zijn. Eén dier trok in het bijzonder de aandacht van de agrariërs in het gebied. Sinds een aantal jaren worden er in de Rheiderländer Marsch namelijk broedgevallen van Grauwe Kiekendieven vastgesteld (Koks et al, 2005). Deze vogel is afhankelijk van open landschappen en zeer zeldzaam. Met name deze zeldzaamheid wekt de interesse en zorg van de agrariërs. Verder bestaat er aandacht voor de Velduil (*Asio Flammeus*). Eén van de geïnterviewde agrariërs trok de vergelijking tussen zeldzame dieren en edelstenen: doordat anderen hier naar kijken, beseffen de agrariërs dat er iets bijzonders in hun gebied aan de hand is (zie ook demonstratie-effect)

Tekstbox 3   Grauwe Kiekendief (*Circus Pygargus*)

De Grauwe Kiekendief is een van de meest sierlijke roofvogels ter wereld. Van oorsprong is het een vogel van de woeste gronden: Moerassen, duinen, hoogveen en heides (Svenson & Grant, 2005; Van Beusekom et al, 2005).

Eens was de soort één van de talrijkste roofvogels van Nederland, maar door de ontginningen van woeste gronden in de 20e eeuw nam het biotoop dermate af, dat de soort eind jaren '80 in ons land als verloren werd beschouwd (Zijlstra & Hustings, 1992). Er gebeurde echter iets wat niemand had verwacht: de soort zag in de braakgelegde gronden van het Oldambt een vervangende biotoop. Het eerste broedgeval werd geconstateerd in een luzerneperceel in de Carel Coenraadpolder, even ten noorden van Finsterwolde. Momenteel schommelt de soort in Nederland tussen de 30 en 40 broedparen, waarvan het grootste gedeelte in het Oldambt broedt; in de Duitse deelstaat Nedersachsen broeden naar alle waarschijnlijkheid minimaal 100 paren (Vogelbescherming, 2005)

Demonstratie-effect en voorlichting

Het demonstratie-effect is een term die oorspronkelijk uit studies naar toerisme afkomstig is (Shaw & Williams, 2002). Het kan uitgelegd worden als het adoptie-effect ten aanzien van het gedrag en consumptiepatroon van toeristen op de autochtone bevolking van een gebied. In het kader van onderzoek kan het gezien worden als het stimulerend effect dat vogelonderzoekers en vrijwilligers hebben op het gedrag t.a.v. fauna van agrariërs.

In de Rheiderländer Marsch komen sinds een aantal jaren Grauwe kiekendieven voor, die deel uitmaken van dezelfde populatie als de Nederlandse 'Grauwe Kieken' (Koks et al, 2005). Omdat aan de andere kant van de grens Nederlandse vogelbeschermers (SWGK) al sinds het begin van de jaren negentig bezig zijn met de bescherming van de soort, hebben deze een brede ervaring en voeren het beschermings- en onderzoekswerk daarom ook in de Rheiderländer Marsch uit. Een aantal agrariërs zegt dat zij door de aandacht die deze beschermers aan Kiekendieven geven, zelf ook meer gericht zijn geraakt op deze en andere zeldzame soorten, waarover de vogelaars hen vertellen.

Door dezelfde contacten zijn de Duitse agrariërs ook op de hoogte geraakt van het Nederlandse vergoedingssysteem voor aanleg van natuur, waarmee men aan de andere kant van de grens al een aantal jaren ervaring had. Voor een heel groot deel is de Nederlandse situatie een voorbeeld geweest voor het Ackerstreifen (faunaranden)- project van de L.N.V

5.2.3 Economische redenen.

Vooruitlopen op (verwachte) regelgeving

Het blijkt dat in de Rheiderländer Marsch het inspelen op verwachte regelgeving één van de redenen is om *actief* natuur te beschermen. In het gebied speelt namelijk een ganzenprobleem. De percelen van de agrariërs blijken een aantrekkingskracht uit te oefenen op overwinterende ganzen. Dit alles heeft een maatschappelijke discussie opgeleverd over de 'plaats' van ganzen. Er bestond een kans dat er door middel van het instellen van een Gänzenschutzgebiet regelgeving aan het gebied opgelegd zouden worden. De regelgeving zou belemmeringen ten aanzien van bedrijfsactiviteiten van agrariërs betekenen. Voor een aantal agrariërs was dit een reden om niet passief af te wachten wat deze regels in zouden houden, maar door middel van het oprichten van een agrarisch natuurvereniging en het zelf bedenken van faunamaatregelen een vinger in de pap te houden. Hierbij is dus sprake van een agrarisch natuurvereniging van het 3^e type⁵: initiatief als reactie op natuurplannen (Van Paassen & Schrieken, 1998)

---

⁵ De andere typen voor het oprichten van agr. nat. ver. die onderscheiden kunnen worden zijn: 1) inspelen op milieuwetgeving 2) inspelen op streekplannen 4) eigen initiatief of inspelen op nieuw beleid (Van Paassen & Schrieken, 1998)

Public relation-effect

Public relations (PR) voor de landbouw is in de Rheiderländer Marsch ook een reden om actief plannen op te stellen en uit te voeren voor de bescherming van fauna en de voorlichting over fauna in het akkerland. Het is echter niet zo dat men, i.v.m. PR van de landbouw, natuur beschermd terwijl men en men van te voren niets ondernam. Er is wel een houding te bemerken dat men graag wil laten zien dat in de akkerbouwgebieden natuur voorkomt. Deze houding uit zich naar de samenleving in het algemeen en naar de politiek in het bijzonder (zie vorige paragraaf). Dat is dan ook één van de redenen waarom men de *L.N.V* opgericht heeft: het Ackerstreifenprogramm van de *L.N.V* laat volgens de agrariërs zien dat natuur en landbouw samen kunnen gaan.

Eén van de agrariërs blijkt heel actief in zijn pogingen om de samenleving natuur te laten zien en ervaren. Op verjaardagsfeestjes van zijn kinderen krijgen de vriendjes en vriendinnetjes allemaal een nestkast mee. Dit geeft niet aan waarom hij natuur beschermt, maar laat wel de betrokkenheid zien die de betreffende agrariër heeft om natuur onder de aandacht van de samenleving te brengen.

Bestaat er een financieel motief voor het beschermen van Fauna?

Het is interessant om af te vragen in hoeverre de faunabescherming in de Rheiderländer Marsch uit financiële motieven voortkomt. Hier moet echter ontkennend op worden geantwoord. Uit de gesprekken blijkt dat de Rheiderlander boeren niet uit financiële overwegingen fauna beschermen. Uit een aantal aspecten viel dat af te leiden, die hieronder worden beschreven.

- Naast het gefinancierde 'Ackerstreifenprogramm' van de *L.N.V* ziet men bij de boeren in de Rheiderländer Marsch veel eigen, ongefinancierde activiteiten om beesten te beschermen. Ze zijn allemaal niet even groot in omvang, het varieert van nestkasten plaatsen en opletten bij het schoffelen tot het revalideren van een buizerd en het aanleggen van biotopen op 'onland', maar wat duidelijk is, is dat men uit eigen initiatief fauna beschermt.
- Ontstaansgeschiedenis financiële vergoedingen in de Rheiderländer Marsch
Zoals elders in dit onderzoek naar voren komt, heeft men in de Marsch zelf het initiatief moeten nemen om een project te starten, waarvoor men bij de Landesregierung heeft moeten lobbyen.
- De boeren ontvangen slechts compensatie voor opbrengstderving.
De boeren in de Rheiderländer Marsch hebben financieel gezien geen extra voordeel van het beschermen van fauna. Er vindt slechts een vergoeding van onkosten plaats, berekend op grond van opbrengstderving van gewassen. Het maakt dus financieel gezien niet uit of een boer nu tarwe teelt of een faunarand aanlegt. Hier is men in het gebied ook tevreden mee. Verscheidene boeren zeiden ook geen hogere compensatie te willen hebben. Een agrariër zei het zo:

*"Naturschutz muß kein Geldmaschine werden"   Natuurbescherming   moet   geen
geldmaschine worden Interview [202]*

5.3   Gemeente Reiderland

5.3.1.   Inleiding

Agrariërs in de gemeente Reiderland hebben een breed scala aan redenen waarom men rekening houdt met (bepaalde) fauna. Net als in het vorige hoofdstuk wordt er een onderverdeling gemaakt in Cultuur, Persoonlijkheid en Economische redenen. Om herhaling zoveel mogelijk te voorkomen, wordt een aantal keren verwezen naar de corresponderende paragrafen van de situatie in de Rheiderländer Marsch.

Cultuur

- 1) Fauna hoort in het 'echte' agrarisch cultuurlandschap
- 2) Levensbeschouwing
- 3) Traditie

Persoonlijkheid

- 1) Persoonlijke waardering
- 2) Demonstratie-effect en voorlichting

Economische redenen.

- 1) Financiële rol bij bescherming
- 2) Past goed in bedrijfsplan
- 3) Public relation-effect
- 4) Gunstig effect ecosysteem

5.3.2 Cultuur

Fauna hoort in het 'echte' agrarisch cultuurlandschap

Fauna blijkt onder de agrariërs van de gemeente Reiderland, een belangrijke rol te spelen in de beeldbepaling van het agrarisch cultuurlandschap. Zij fungeren als een soort 'messengers' of 'agents' (Johnson *et al*, 2000; Jones & Cloke, 2002) van natuurlijkheid binnen een landschap (Waley, 2000, Proctor, 1998, Michel, 1998). Zouden ze ontbreken in het landschap, dan zou het in de ogen van de agrariërs minder of niet natuurlijk aanvoelen. De houding ten aanzien van dieren in de gemeente Reiderland kan uiteengezet worden in twee aspecten:

- Zonder wilde beesten in het agrarisch cultuurlandschap geen boer meer willen zijn.

Het blijkt dat het ontbreken van fauna de lust kan ontnemen om in het agrarisch cultuurlandschap te werken. Eén van de agrariërs gaf aan dat hij geen boer meer zou willen zijn als hij in het landschap geen fauna meer zou zien: dieren geven hem veel plezier. Het gaf hem een speciaal gevoel dat hetzelfde landschap waar hij zijn producten teelt, als leefgebied dient voor verschillende soorten fauna.

- Beesten horen d'r 'gewoon' bij in het landschap

Veel agrariërs gaven aan dat het land zonder fauna 'gewoon' minder aantrekkelijk zou zijn. Fauna maakt in hun ogen een wezenlijk onderdeel uit van het landschap. Een agrariër drukte zich zo uit:

"ergens heb je het gevoel dat het er bij hoort in het land, dan ben je ook niet zo eenzaam". Interview [108]

De ontmoetingen tijdens het eenzame landwerk met een vos maken dat hij het werk op de boerderij als aantrekkelijker ziet. Dat deze agrariërs het landschap zonder fauna minder aantrekkelijk vinden, wil niet zeggen dat ze zonder fauna in het landschap geen boer meer zouden willen zijn. Het gaat hen om het verschil, het plusje, wat beesten geven:

"dieren [in het landschap] maken het verschil tussen kantoortaan en boer" Interview [103]

Het ontbreken van fauna in het landschap wordt niet alleen in sociale zin, maar ook letterlijk gezien als 'onnatuurlijk' of 'ongezond'. Fauna wordt door veel agrariërs gezien als indicator van de kwaliteit van de grond. Zou het ontbreken, dan is er sprake van een niet-gezonde bodem, wat ook invloed zou kunnen hebben op de kwaliteit van de gewassen.

Opvallend dat een aantal agrariërs op de vraag wat zij van fauna vonden een ietwat neutraal: " leuk, als je d'r maar geen last van hebt' antwoorden. Uit dit antwoord zou op het eerste gezicht geconcludeerd kunnen worden, dat zij niet actief rekening houden met fauna. Dit bleek echter niet het geval, zowel uit wat zij aan activiteiten t.a.v. fauna ondernamen en dingen die zij tijdens de gesprekken zeiden viel duidelijk op te maken dat ze wel degelijk rekening hielden met fauna, en er zelfs een voorliefde voor hebben.

Over hoever men met natuurbeheer in het agrarisch cultuurlandschap moet gaan verschilt men van mening. De één ziet een rol voor integratie tussen landbouw en natuur, de ander heeft liever een duidelijke scheiding tussen natuurgebieden aan de ene kant en agrarische gronden aan de andere kant. Een dominante houding in de gemeente Reiderland is dat bij 'het boer zijn' de economie een steeds belangrijkere rol gaat spelen: de boerderij moet renderend blijven en dat beperkt de speelruimte van agrariërs voor faunabescherming.

Levensbeschouwing & Traditie

Levensbeschouwing speelt onder de agrariërs eigenlijk geen rol bij de faunabescherming. Net als in de Rheiderländer Marsch overheerst de persoonlijke waardering die men heeft over gedrag vanuit een levensbeschouwing. In het geval van de gemeente Reiderland gaf slechts één boer aan te handelen vanuit een vorm van levensbeschouwing; voor hem was dat een duurzaamheidsgedachte (Johnson *et al*, 2000; zie ook 5.2.1). Misschien is het lage aantal mensen dat aangaf vanuit een levensovertuiging te handelen te verklaren vanuit de vrijzinnige streekmentaliteit (Knottnerus, 1993)

In de gemeente Reiderland speelt traditie een rol. Ook hier doen een aantal agrariërs bepaalde dingen die gunstig zijn voor fauna, omdat hun vader dat bijvoorbeeld ook deed. Verder zei een agrariër dat ' het gewoon bij het boerenleven hoort' om rekening te houden met, in zijn geval als veehouder, weidevogels.

5.3.3 Persoonlijkheid/ individuele redenen

Persoonlijke waardering

De persoonlijke waardering die men voor dieren heeft blijkt in de gemeente Reiderland een sterke motivatie om dieren te beschermen. Ook in dit geval kan de persoonlijke waardering opgedeeld worden in twee verschillende aspecten: Esthetiek (Kellert, 1993) en zeldzaamheid.

Schoonheid en gedrag blijken een belangrijke motor te zijn voor de faunabescherming van de agrariërs in de gemeente Reiderland; hoe een dier eruit ziet of hoe het zich gedraagt maakt dat iemand het graag ziet in het landschap. Hoewel dit vaak moeilijk te definiëren was voor de geïnterviewden is in de Nederlandse interviews ook gevraagd, welk aspect in schoonheid en gedrag men nou specifiek aansprak. Uiterlijk, gedrag en leeftijd van de beesten kwamen vaak naar voren. Een vogel als de Gele Kwikstaart (*Motacilla Flava*) bleek zowel gedrag en schoonheid ineen te 'belichamen': men vindt het prachtig als het opvallend geel-gekleurde vogeltje een tijdje meevliegt met de trekker (dat in dit kader omgedoopt is tot ' meedolfijnen').

Jonge beesten zoals jonge haasjes, eenden- en fazantenkuikens bleken bij een aantal agrariërs grote waardering op te roepen. Bij een aantal van hen resulteerde dit zelfs in het ter discussie stellen van predatoren die deze jonge beesten bejagen. Opvallend is dat één agrariër een *specifieke* voorliefde bleek te hebben voor roofvogels. Het 'roofachtige' van deze dieren sprak hem bijzonder aan. Dit is des te opvallender omdat als contrast hierop ook agrariërs waren die roofvogels (predatoren) ter discussie stelden of zelfs als ongewenst in het landschap bestempelden.

Zeldzaamheid blijkt ook in de gemeente Reiderland een reden om beesten te beschermen. Een soort die aanspreekt is, net als in de Rheiderländer Marsch, de Grauwe Kiekendief. Het voorkomen van de soort en het beschermingswerk wat ontstaan is, heeft veel boeren in aanraking gebracht met akkervogels en natuurbeheer in het algemeen.

Eén van de geïnterviewde agrariërs had in 2004 drie Grauwe Kiekendief-nesten in een perceel luzerne. Hij was bijzonder trots dat hij gastheer van de nesten mocht zijn, temeer omdat er binnen Nederland in dat jaar slechts 38 broedparen waren, waardoor hij procentueel een groot aandeel van de broedbevolking op zijn land herbergde.

Demonstratie-effect en voorlichting

Met demonstratie -effect wordt in deze context bedoeld dat door gedrag van anderen een proces van vergaande betrokkenheid met fauna is ontstaan c.q. versterkt (zie 5.2.2.2) Het demonstratie-effect kan in dit geval opgedeeld worden in twee zaken: allereerst het effect dat vogelaars gehad hebben op de streek en vervolgens dat bezoekers van buiten het gebied op een agrariër hebben.

Vanaf het begin jaren '90 is het Oldambt bijzonder in trek bij vogelaars: de Grauwe Kiekendief, een soort die voor ons land al als opgegeven werd beschouwd, maakte door de aanwezigheid van de grootschalige braak in het Oldambt, een regelrechte 'come-back' (Zijlstra & Hustings, 1992). Sindsdien vindt er nestbescherming voor en voorlichting plaats over deze soort en akkervogels in het algemeen (Vogelbescherming, 2005) Deze voorlichting blijkt zijn vruchten af te werpen: voor een aantal geïnterviewden bleek de interesse in natuur inderdaad gewekt c.q. versterkt te zijn geworden door de informerende activiteiten van vogelaars zoals Ben Koks van de Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief en in mindere mate door Kees Koffijberg van SOVON (Kwartelkoningen). Vaak bestond er al een interesse voor fauna, maar de meeste boeren werden door de vogelaars geattendeerd op de bijzondere fauna op de boerderij en de streek. De uitspraak van Willem Schillhorn van Veen, akkerbouwer in de gemeente Reiderland, is tekenend voor de mening van deze boeren:

"Aangestoken door het enthousiasme van de kiekendiefbeschermers gaat het ons allang niet meer om natuursubsidies alléén. Je ziet vogels, hazen en reeën op je land en daar wil je wel wat voor doen. Bij de agrarische natuurvereniging volgen we cursussen zodat je meer oog krijgt voor de natuur rond de boerderij" (In: Vogelbescherming, 2005, p1)

Het ringen van de kuikens onder leiding van vogelaars van de Werkgroep Grauwe Kiekendief heeft bij veel agrariërs de affiniteit voor fauna versterkt.

Figuur 4 Het ringen van jonge Grauwe kiekendieven in het Oldambt; educatie aan jong en oud (bron: Hans Hut, fotograaf)

Eén van de geïnterviewden heeft, naast een boerenbedrijf, een kunstgalerie, die veel bezoekers van buiten het Oldambt trekt. Doordat veel van de bezoekers de streek en de natuur die erin te vinden is erg waarderen, realiseren hij en zijn vrouw steeds meer hoe bijzonder de eigen omgeving is. De agrariër en zijn vrouw merken verder een omslag bij veel mensen: werd vroeger een polder gezien als iets wat kil en zonder natuur was, het wordt nu meer en meer gewaardeerd. Artikelen over de streek zoals het artikel van Kees Stolk in het blad Grasduinen hebben veel extra bezoekers tot gevolg. De combinatie tussen kunst en natuur trekt veel belangstelling. Voor de betreffende agrariër/ galeriehouder is het dus een extra reden (naast de andere redenen die hij heeft) om natuur op zijn bedrijf te beschermen.

5.3.4 Economische redenen

Financiële rol bij bescherming

Een aantal jaren geleden was de vergoeding voor faunaranden (zie hoofdstuk 4) in verhouding met de reguliere landbouwgewassen hoog. Twee van de geïnterviewde agrariërs zeiden dat zij destijds akkerranden aangelegd hadden uit economische motieven. Echter, het bleek dat beide personen naast de gesubsidieerde natuur, zelf legio andere dingen deden waar fauna baat bij had.

Tegenwoordig is de vergoeding per hectare faunarand verlaagd en ongeveer hetzelfde als dat van wintertarwe, het meest voorkomende gewas in de gemeente Reiderland. Voor een aantal agrariërs die op wat voor wijze iets wilden doen voor natuurbeheer, was dit een motivatie om, als de vergoeding hetzelfde is als het saldo van wintertarwe, mee te doen aan de regels. Uit de houding van de personen kan echter opgemaakt worden dat er in het laatste geval meer redenen meespelen dan het feit dat er een financiële vergoeding voorhanden is: een financiële vergoeding maakt het hen mogelijk om, binnen de economische verhoudingen, iets voor fauna te doen.

Faunabescherming past goed in bedrijfsplan

Door verschillende redenen staan de inkomsten van de agrarische sector onder druk. Agrariërs reageren op deze ontwikkeling door hun bedrijfsstijl op verschillende manieren aan te passen. Onderscheiden kunnen worden schaalvergroting, kostenbesparing door een efficiëntere bedrijfsvoering en aanvullende inkomensvorming (een baan buitenshuis of neveninkomsten) (Asjes et al., 2004). Het gevolg hiervan zou kunnen zijn dat men minder tijd kan besteden aan faunabescherming. Een deel van de faunabescherming die in hoofdstuk 4 wordt onderscheiden kost immers tijd (zoals het aanleggen van uilenkasten, anders maaien etc). Echter, bepaalde vormen van natuurbeheer in de gemeente Reiderland blijken gezien de aard van die activiteiten in de arbeidsfilm van het akkerbouwbedrijf gunstig uit te pakken. Een aantal agrariërs (met een baan buiten het bedrijf of een groot bedrijf) blijken mede om die reden faunaranden aangelegd te hebben. Faunaranden zijn namelijk arbeidsarm in het beheer.

Public relation-effect

Het blijkt dat de houding van (bepaalde delen van) de maatschappij ten aanzien van fauna en het landelijk gebied, meespeelt bij het gedrag van een aantal agrariërs t.a.v. fauna. Zij vinden dat een agrariër het tegenwoordig niet meer kan verantwoorden om geen rekening houden met fauna, wil men in de toekomst ook nog agrariër kunnen zijn.

Eén geïnterviewde veehouder heeft een grote voorliefde voor reeën. Mede daarom heeft hij deze dieren, terwijl zij graasden op zijn land, op de video gezet. De videobeelden kan hij aan de vele bezoekers van zijn bedrijf laten zien: hij wil hen laten zien dat in het boerenland wilde dieren voorkomen.

Ecosysteem

Faunaranden blijken een gunstig effect te hebben op de natuur in agrarische gebieden (Ottens, Willems & Oosterhuis, 2003; Haveman *et al.* 2005; Ashwinden, Birrer & Jenni, 2004.) Daarnaast blijken de faunaranden ook een gunstig effect te hebben op de percelen in de buurt van de faunaranden: er hoeven minder gewasbeschermingsmiddelen gebruikt te worden door aanwezigheid van natuurlijke predatoren in de randen (Van Alebeek *et al.*, 2003). Bij de agrariërs van de gemeente Reiderland speelt dit echter geen noemenswaardige rol bij de aanleg van faunaranden. Het effect van natuurbeheer op het ecosysteem kwam slechts één keer ter sprake. Een faunarand zou volgens één van de geïnterviewde agrariërs nut kunnen hebben voor het bodemleven van zijn land.

Daarnaast dient fauna bij veel agrariërs als een indicator: zouden ze ontbreken in het landschap, dan is het ecosysteem niet in orde. Er is dan dus iets niet in orde met de bodemgesteldheid, aldus deze agrariërs.

Regels?

Regels ten aanzien van faunabeheer zijn voor geen van de ondervraagden een motivatie om fauna te beschermen. Zoals al uit eerdere paragrafen is gebleken, wordt dit veelal aangestuurd door andere redenen. Bepaalde regels of wantrouwen ten aanzien van overheden kunnen op termijn *wel een negatief effect* hebben op de natuurbeheer wat boeren uitvoeren, zo bleek uit de gesprekken.

Vooraf de negatieve ervaringen ten aanzien van de procedures van subsidie-aanvragen van faunaranden werkten frustrerend en zijn voor een aantal agrariërs bijna een aanleiding geweest om de subsidieaanvraag in te trekken. De positieve houding van de betreffende agrariërs en het feit dat het saldo ongeveer gelijk is aan tarwe heeft de doorslag gegeven om de aanvraag toch in tact te laten. Het bleek dat in de gemeente Reiderland ook daadwerkelijk agrariërs (niet-geïnterviewden) in verband met de negatieve ervaringen met procedures de aanvraag ingetrokken hebben.

Eén geïnterviewde agrariër vraagt geen faunaranden aan omdat hij bang is dat de overheid dan uiteindelijk invloed uit kan oefenen op zijn eigen doen en laten.

Het blijkt dat de volksgezondheid-regels t.a.v. fauna een frustrerende invloed op de faunabescherming van agrariërs heeft. Het broeden van vogels in de buurt van plekken waar producten wordt opgeslagen is in het kader van diverse regels aan banden gelegd. Een aantal agrariërs heeft daarom maatregelen moeten nemen om de dieren uit de ruimtes te weren, wilden ze de producten nog kunnen verkopen. Een voorbeeld daarvan is het verplaatsen van een uilenkast naar een (voor kerkuilen minder ideale) bijshuur door een akkerbouwer. Een veehouder heeft zijn schuur door middel van netten dicht moeten maken, waardoor o.a. zwaluwen niet meer in de schuur kunnen broeden. Dit werkt frustrerend voor de agrariërs, die zich in de overheidsregels gedwarsboemd zien in hun pogingen om fauna te beschermen.

Tekstbox 4 Voedselveiligheid

Voedselveiligheid is een 'hot-issue' in Europa: men probeert door middel van regelgeving eventuele gezondheidsgevaaren in de voedselketen zo klein mogelijk te houden. Eén van de uitvloeisels van dit beleid is dat de opslag van agrarische producten niet in aanraking mag komen met uitwerpselen e.d. van dieren. Agrariërs die hier geen maatregelen tegen nemen, lopen het risico hun producten niet meer te kunnen verkopen. Ter illustratie is punt 24 van het HACCP-protocol (Hazard Analysis Critical Control Points) weergegeven:

24. De opslagplaats adequaat afschermen tegen vogels, ongedierte en/of huisdieren:

De opslagplaats zo afschermen dat uitwerpselen of andere vervuiling van vogels, ongedierte en/of huisdieren niet in het product kunnen komen. Als (on)gedierte te weren is door deuren en ramen gesloten te houden, is dit voldoende. Als dit praktisch onmogelijk is, moet het product op een andere manier worden afgeschermd [...]
(Agrifirm, 2003)

5.4 Verschillen tussen de redenen van agrariërs in de Gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch

Tussen de agrariërs in de Gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch zijn verschillen te ontwaren in de redenen waarom men fauna beschermt. Op gebied van cultuur is hier slechts een klein verschil te ontwaren; in het onderzoeksgebied in Nedersachsen werd door één agrariër terug gekeken naar vroeger, toen in zijn ogen het agrarisch cultuurlandschap nog veel meer fauna herbergde. De teloorgang van de stand van de fauna was voor hem een reden om de vroegere situatie weer terug te krijgen. In de gemeente Reiderland werd dit door geen van de agrariërs aangehaald als motivatie aangehaald om fauna te beschermen.

De overige redenen waarin men verschilde waren economisch van aard. De redenen zullen hierna per punt worden behandeld.

Financiële rol

In Groningen kwam naar voren dat voor enkele agrariërs enkele vormen van faunabescherming bepaald ingegeven zijn door financiële motieven: het ging hier om de aanleg van faunaranden. In Nedersachsen werd dit niet als reden genoemd. Als belangrijkste oorzaak hiervan kan aangehaald worden dat er een andere situatie t.a.v. vergoeding van kosten van natuurbeheer bestaat. Een aantal jaren geleden was het bijvoorbeeld bijzonder lucratief om faunaranden aan te leggen in Groningen, terwijl men in Nedersachsen geen geld kreeg voor dat soort inrichtingen. Nu is de situatie aan beide zijden van de grens gelijk: vergoeding tegen onkostenderving.

Bedrijfsplan

In de gemeente Reiderland bleek het effect van een bepaalde vorm van natuurbeheer op het bedrijfsplan mee te spelen. Faunaranden zijn arbeidsarm en zijn goed te combineren met verschillende bedrijfsstrategieën. De combinatie van de boerderij met een baan buitenshuis of arbeidsbesparing op een groot bedrijf worden hierdoor vergemakkelijkt. In de Rheiderländer Marsch speelde het arbeidsbesparende effect van faunaranden of eventuele andere vormen van natuurbeheer geen rol.

Public relations

In de Rheiderländer Marsch werd vaker het belang van Public relations genoemd. Dit is verklaarbaar vanuit de situatie waarin het gebied verzeild is geraakt. De streek is ten aanzien van ganzen 'contested' en moet zich bewijzen als gebied waarin waardevolle fauna in leeft.

Ecosysteem

Zou de Groninger gevoeliger zijn voor nut? Eén van de Groninger agrariërs noemde namelijk het nut dat een faunarend zou kunnen hebben op het bodemleven van de grond. In Nedersachsen werd deze reden niet gehoord.

Andere houding t.o.v. teelt en schade

Een belangrijk punt wat naar voren kwam in de casegebieden, is dat er een belangrijk verschil te ontdekken is t.a.v. schade aan de gewassen en de teelt van gewassen in het algemeen. In beide streken klaagt men over schade van, met name, ganzen en men vindt daarom dat de schade vergoed moet worden, iets wat in de gemeente Reiderland (in bepaalde mate) wordt geregeld en in de Rheiderländer Marsch nog ontbreekt. Veel agrariërs uit de gemeente Reiderland zeggen dat ze, ondanks dat er een schadevergoeding is, toch moeite hebben met de schade in het gewas; ze willen een gewas telen wat 100% aan hun eisen voldoet, het telen van een 'topgewas' lijkt belangrijk in de gemeente Reiderland.

5.5 Conclusie en samenvatting

Agrariërs in de gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch beschermen fauna op hun land en gebouwen in verband met een combinatie van redenen. De belangrijkste reden is de rol die fauna speelt in de beeldbepaling van het agrarisch cultuurlandschap als zijnde 'natuurlijk'. Het ontbreken van dieren betekent dat men het landschap als minder natuurlijk of onnatuurlijk zou bestempelen. Verder speelt de persoonlijke waardering ten opzichte van fauna mee: de schoonheid, het gedrag of zeldzaamheid daarvan is belangrijk. Vooral de aanwezigheid van aantrekkelijke zeldzame vogelsoorten hebben een belangrijke rol gespeeld bij de versterking van de betrokkenheid van de agrariërs bij faunabescherming.

Levensbeschouwing is feitelijk geen reden voor agrariërs in zowel de gemeente Reiderland als de Rheiderländer Marsch om fauna te beschermen. Slechts één keer kwam een handelen uit een scheppingsgedachte naar voren (in Rheiderländer Marsch); ook duurzaamheidsgedachte en intrinsieke waarde van dieren speelden maar een bescheiden rol in beide streken.

De voorlichtende rol van vogelbeschermers heeft een belangrijke rol gespeeld bij het versterken van betrokkenheid van de agrariërs bij de fauna in beide streken. Het zowel psychologisch als fysiek (ringen) betrekken van agrariërs bij beschermingswerk legt een basis voor interesse en betrokkenheid. Michel (1998) constateert een dergelijk positief effect in Californië van wat zij de Alternative politics of care noemt.

De verschillen ten opzichte van de redenen van agrariërs in de gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch komt vooral naar voren op het niveau van de economische factoren. Deels zou men hieruit af kunnen leiden dat de 'aard' van de agrariërs aan beide zijden van de grens weinig van elkaar verschilt. De verschillende economische discoursen van beide landen zouden dan een andere stempel op het gedrag van de agrarische bedrijven aan beide zijden van de 'stippellijn' kunnen drukken.

6 Natuurbeschermende organisaties in de casegebieden.

6.1 Inleiding

De Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief (SWGK) en de Naturschutzbund Ostfriesland (NABU-Ostfriesland) functioneren beide in twee sferen: de Public Planning Spheres en de Alternative Politics of Care (Michel, 1998).

De twee organisaties hebben een andere ontstaansgeschiedenis. De NABU is ontstaan vanuit een maatschappelijke betrokkenheid en interesse voor dieren (in het bijzonder avifauna) (Bron: internet), de SWGK is voortgekomen vanuit beschermingswerk van Grauwe Kiekendieven in het Oldambt (Vogelbescherming, 2005; Van Ommen & Dijksterhuis, 2004). Omdat de SWGK een kleine organisatie is, is de persoon erachter duidelijk herkenbaar: Ben Koks, veldcoördinator en oprichter van SWGK. De redenen van bescherming zijn dus, anders dan bij de NABU, terug te voeren op één persoon.

6.2 Het agrarisch cultuurlandschap in de ogen van natuurbeschermers

Het agrarisch cultuurlandschap is in de ogen van beide natuurbeschermingsorganisaties erg belangrijk. Een groot deel van de werkgebieden (Ost-Friesland en Groningen) is door mensenhanden ontstaan. De fauna die daar 'van oudsher' leeft is voor de overleving van onderhoud van deze landschappen door mensen afhankelijk. De NABU illustreert dit in een van haar publicaties:

Die Landwirtschaft war und ist die prägende Element unserer heutigen Kulturlandschaften. Bunte Wiesen voller Blumen, Wacholderheiden, mit duftendem Thymian oder Feuchtwiesen aus denen Brachvögel trillern- solche Elhartenswerte Lebensräume sinds durch Landbewirtschaftung entstanden. (DVL & NABU, 2005, p 6)

De NABU-Ostfriesland is van mening dat de fauna van het cultuurlandschap gebaat is bij een extensieve landbouw en vindt het daarom belangrijk de biologische landbouw te promoten. De SWGK legt geen nadruk op een extensieve bedrijfsvoering.

6.3 Waarom faunabescherming in de agrarische cultuurlandschappen?

De belangrijkste motivatie om fauna in het agrarisch cultuurlandschap te beschermen blijkt de terugloop van veel faunasoorten in het agrarisch cultuurlandschap. Uit onderzoeken naar fauna in de jaren '50 bleek dat de agrarische cultuurlandschappen veel fauna borgen en deze dus goede leefgebieden voor fauna bleken (mond. med. Ben Koks, SWGK). In het agrarisch cultuurlandschap is door een aantal redenen de faunastand echter sterk achteruit gegaan (Van Beusekom *et al*, 2005, Van Scharenburg *et al.*, 2003) Voor zowel de NABU-Ostfriesland als de SWGK is dat een reden om zich in te zetten voor fauna in het agrarisch cultuurlandschap, om zodoende de terugloop te stoppen en, waar mogelijk, deze trend om te buigen in een toename van soorten.

Maar waarom maakt men zich druk over de terugloop van soorten? Voor Ben Koks spelen persoonlijke en maatschappelijke redenen mee. Eén van die maatschappelijke redenen is de internationale verantwoordelijkheid die Nederland heeft naar de internationale samenleving. Volgens Koks is het agrarisch cultuurlandschap en de fauna die het herbergt internationaal van belang en daarom heeft onze samenleving in zijn ogen een sterke verantwoordelijkheid om de fauna die daarin leeft te beschermen. Ook kan het beschermingswerk van de SWGK teruggevoerd worden op een vorm van duurzaamheidgedachte. Volgens Koks is het van belang dat de generaties die na ons komen, geen 'leeg landschap' (d.w.z. zonder fauna) aantreffen:

“Je moet je er niet vervelen. Een landschap, wat alleen nog maar een economische rol speelt en waar misschien alleen nog maar soorten als nijlgansen, vossen en kraaien voorkomen, is voor mij een schrikbeeld” Interview [402]

Bij de twee organisaties spelen ook persoonlijke plezier van oprichter (SWGK) en leden (NABU-Ost-Friesland) mee bij faunabescherming. Zonder het plezier wat men er aan beleeft zou de motivatie om fauna te beschermen waarschijnlijk minder zijn. Omdat de NABU-Ost-Friesland veel verschillende leden heeft, is de persoonlijke motivatie van deze leden moeilijk te achterhalen. Voor de SWGK ligt dat eenvoudiger, omdat het beleid in grote lijnen door Koks is uitgestippeld. Het plezier dat hij beleeft aan fauna en het werken in het open landschap is, naast zijn maatschappelijke overtuiging, een sterke motivatie om fauna te beschermen. Voor Koks maakt tevens het sociale aspect van voorlichting aan boeren en andere belangstellenden het werken in het veld extra boeiend. Naar eigen zeggen heeft hij behoefte aan het vertellen van ‘het akkervogelverhaal’. Voorlichting en samenwerking aan en met de bewoners van het werkgebied is dan ook een van de hoofddoelstellingen van de SWGK.

6.4 Welke soorten?

De beide organisaties beschermen in hoofddoelstelling niet alle fauna in het agrarisch cultuurlandschap. Er blijkt de keuze gemaakt te zijn om bepaalde fauna te beschermen. Voor zowel NABU-Ost-friesland als de SWGK geldt dat de nadruk, gezien de ontstaansgeschiedenis van beide, ligt op het gebied van de avifauna. Omdat het beschermingswerk de afgelopen jaren vooral in het akkerland heeft afgespeeld en omdat de persoonlijke voorkeur van Koks uitgaat naar akkerbouwgebieden, oriënteert de SWGK zich op ‘akkernatuur’.

De NABU-Ostfriesland beschermt in hoofdzaak alleen Rode Lijst-soorten⁶. Voor andere soorten, die niet op de Rode Lijst staan wordt niet speciaal wat gedaan. De SWGK heeft, gezien haar achtergrond in het nestbeschermingswerk vooral betrokkenheid bij de bescherming van de Grauwe Kiekendief (*Circus Pygargus*). Daarnaast wordt er speciale aandacht besteed aan wintergasten als Blauwe kiekendief (*Circus Cyaneus*, tevens sporadisch een broedgeval in het werkgebied van de SWGK) en Velduil (*Asio Flammeus*). Alle drie de soorten zijn erg zeldzaam en krijgen daarom de –wetenschappelijke -aandacht en actieve (nest)bescherming van de SWGK. Hoewel de intrinsieke waarde van fauna en dus recht op bescherming van iedere soort, door Koks onderschreven wordt, bepaalt uiteindelijk de afhankelijkheid van akkers en faunaranden en zeldzaamheid welke soorten de SWGK (actief) beschermt. Fauna in het agrarisch cultuurlandschap staat erg onder druk. Soorten die eeuwenlang kenmerkend voor het akkerland waren, zoals Veldleeuwerik (*Alauda Arvensis*) en Graspieper (*Anthus Pratensis*), lopen landelijk zeer sterk in aantal terug (Bron: Vogelbescherming 2005, Sovon 2005). De SWGK zet zich daarom in voor deze kenmerkende soorten van het akkerland. Dat doet zij onder andere door lobby, voorlichting en onderzoek. Actieve nestbescherming is echter, gezien de geringe grootte van de nesten van veel bedreigde avifauna, bijna onmogelijk.

De beide natuurbeschermingsorganisaties maken ook gebruik van gidsoorten. In de context van de natuurbeschermingsorganisaties als de NABU-Ostfriesland en de SWGK speelt met name de symboliek van bepaalde soorten fauna mee. De bescherming van bepaalde diersoorten spreekt de samenleving meer aan en is makkelijker uit te leggen aan een groter publiek (Walley 2000; Michel, 1998; Proctor, 1998). De NABU-Ostfriesland maakt veel gebruik van dit principe. Ze kent alleen beschermingsplannen voor bepaalde gidsoorten, zoals ooievaar en kerkuil. De NABU-Ostfriesland heeft hier een aantal redenen voor:

---

⁶ Rode Lijst: in een rode lijst staan bedreigde dier,- en plantensoorten. Rode lijsten zijn er in allerlei soorten: bijvoorbeeld per soortgroep of per geografische eenheid. Een rode lijst heeft een signaalfunctie richting overheden, niet-gouvernementele organisaties en internationale instituties (Van Beusekom *et al.*, 2005)

- De samenleving is in de ogen van de NABU sneller te motiveren om een grotere, opvallende diersoort zoals ooievaar te beschermen dan beesten die minder tot de verbeelding spreken zoals muizen en kikkers.
- Daarmee hangt samen dat de gekozen gidssoorten aan de top van een voedselpiramide staan. Wordt de ooievaar beschermd (bijvoorbeeld door leefgebied beschermen), dan hebben beesten die in hetzelfde ecosysteem leven er ook voordeel van. Men is tevens sneller geneigd om iets te doen voor prooidieren zoals kikkers en muizen om daarmee de gidssoort te helpen (bijv. het anders maaien van grasland om de prooidieren niet te verwonden)
- Bepaalde diersoorten hebben tevens een (historische) symboolfunctie. Voorbeelden daarvan zijn de haas (Pasen, voorjaar) en ooievaar (vruchtbaarheid, geboorte). Dergelijke soorten spreken daarom meer tot de verbeelding en men is sneller bereid tot bescherming van het beest.
- Het nut van diersoorten spreekt, aldus NABU-Ostfriesland, met name agrariërs aan. Een goed voorbeeld is de kerkuil, die vooral op muizen jaagt. De motivatie om iets te doen voor de beesten is daarom groter.

De SWGK maakt geen *bewust* gebruik van de symboolfunctie van fauna, maar heeft, gezien haar achtergrond in het nestbeschermingswerk vooral betrokkenheid bij de bescherming van de Grauwe Kiekendief. Hoewel het niet de bedoeling is geweest om deze soort nadrukkelijk als imagodier te positioneren, functioneert het afgaande op de geluiden in het werkgebied van de stichting wel als symbool van de akkernatuur (zie ook 5.2.2.2 en 5.3.3.2; *Demonstratie effect*). Het effect van een faunarand wordt voor de samenleving bijvoorbeeld inzichtelijk door een jagend mannetje Grauwe Kiekendief en in veel mindere mate door bijvoorbeeld de aanwezigheid van meer insecten.

Figuur 5 De logo's van de SWGK en de NABU. Aansprekende diersoorten als boegbeeld van natuurbescherming.

Invloed leden

De NABU-Ostfriesland is anders dan de SWGK een vereniging, en onderdeel van een groter geheel, NABU (landes- en bundesverein) De onderafdelingen van de NABU, zoals de NABU-Ostfriesland, hebben veel vrijheid om een eigen koers uit te stippelen. Wanneer er bijvoorbeeld veel leden zijn met een voorkeur voor of kennis over een bepaalde diersoort, dan kan het zijn dat er meer wordt gedaan voor die bepaalde soort.

6.5 In hoeverre spelen de natuurbeschermingsorganisaties in op beleid van overheden?

De werkzaamheden van de NABU-Ostfriesland en de SWGK vallen ten dele in de Public Planning Sphere (zie ook hoofdstuk 4). De activiteiten worden in die zin door de overheden beïnvloed dat zij een kader bieden waarbinnen lobby en advisering t.a.v. beleid plaats kan vinden. Verder verstrekken de overheden financiële middelen om bepaalde activiteiten uit te voeren en kunnen daardoor invloed uitoefenen op het doen en laten van de organisaties. Afgelopen jaren bood bijvoorbeeld het soortenbeschermingsplan van de Rijksoverheid een financieel middel om het nestbescherming- en onderzoekswerk van en naar de Grauwe kiekendief uit te voeren. De NABU-Ostfriesland krijgt voor de

werkzaamheden die zij voor de overheden doet en voor inbreng in projecten een financiële vergoeding.

Opvallend is dat de NABU-Ostfriesland zich meer dan de SWGK bezig houdt met juridische aangelegenheden en projecten van overheden. Ten dele is dit waarschijnlijk te verklaren uit de achtergrond en de oorspronkelijke aard van de werkzaamheden van de NABU; de NABU is ouder en heeft dus meer rechten en goodwill opgebouwd. Tevens heeft ze van oudsher meer een belangenbehartigende taak, anders dan de jonge, praktisch ingestelde SWGK, die zich in de afgelopen jaren vooral met nestbescherming en onderzoek heeft beziggehouden. In die zin kan geconcludeerd worden dat de SWGK meer in de Alternative politics of care- sfeer werkzaam is.

6.6 Conclusie en samenvatting

De terugloop van de soorten in het agrarisch cultuurlandschap, vroeger een goed leefgebied voor fauna, is de belangrijkste motivatie onder de onderzochte organisaties om zich in te zetten voor het voortbestaan van fauna. Men voelt zich hierbij verantwoordelijk naar de internationale samenleving en het nageslacht. Ook persoonlijk plezier aan diersoorten moedigt faunabescherming aan. Overheden hebben in die zin invloed op het werk van de organisaties dat zij een financieel kader bieden waardoor (deels) de organisaties hun activiteiten uit kunnen voeren, en de natuurbeschermende organisaties de ruimte bieden om de belangen van fauna binnen het beleid te laten vertegenwoordigen.

Belangrijk om te concluderen is dat de inzet van een enkeling er voor kan zorgen dat faunabescherming in een gebied een belangrijke impuls krijgt. In die zin sluit deze conclusie aan bij Michel (1998) die concludeert dat de inzet van enkelen een belangrijk proces van bescherming op gang kan zetten.

7 Fauna in de *Public Planning Sfeer*

7.1 Inleiding

In zowel de gemeente Reiderland als de Rheiderländer Marsch is er bij de verschillende overheden aandacht voor fauna in het witte gebied. Voor een deel is dit al in hoofdstuk 4 en 5 aan de orde geweest. In dit hoofdstuk komt het beleid en de redenen van faunabescherming van een aantal actoren binnen het Public Planning- Proces aan de orde. Eerst zullen in paragraaf 7.2 tot en met 7.3 de Nederlandse beleidsmakers behandeld worden. Daarna wordt ingegaan op de Duitse beleidsmakers. Omdat Nederlandse Waterschappen, anders dan de Duitse, een belangrijke rol spelen bij waterkwaliteit ten aanzien van fauna, is alleen een Nederlandse waterschap, Hunze en Aa's in dit verslag opgenomen.

7.2 Provincie Groningen

7.2.1 Van 'Wit gebied' naar 'Agrarisch Cultuurlandschap'

In het Provinciaal Omgevingsplan (POP) van de Provincie Groningen uit 2000 spreekt de Provincie over "Witte gebieden" wanneer zij het had over het platteland buiten de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) (Groningen, 2000). De term 'Witte gebieden' wordt bij de provincie echter niet meer gebruikt. Het riep associaties op van een gebied waar geen natuurwaarden zouden zijn en daarom heeft de provincie besloten de term niet meer gebruiken. De provincie gaat er namelijk van uit dat zowel binnen als buiten de EHS belangrijke natuurwaarden zijn. De provincie kiest ervoor om in haar nieuwe Provinciaal Omgevingsplan de term "Agrarische cultuurlandschappen" te gebruiken als ze gebieden aanduidt waar agrariërs werken en inrichten. In de nieuwe term vallen óók de agrarische terreinen *binnen* de EHS. Dit in tegenstelling tot de 'Witte Gebieden' die alleen het platteland buiten de EHS besloegen.

7.2.2 Speciale aandacht voor 'Agrarisch Cultuurlandschap'

Een groot deel, tachtig tot negentig procent van de provincie is agrarisch cultuurlandschap en krijgt daarom speciale aandacht van de provincie. De inwoners van de provincie blijken de cultuurlandschappen vaak hoog te waarderen. In de afgelopen twintig tot dertig jaar ziet de provincie echter veel natuurwaarden verloren gegaan o.a. door een veranderende landbouwpraktijk. Deze teruggang van biodiversiteit blijkt uit metingen, zoals de eigen provinciale metingen sinds 1985: de patrijs (*Perdix perdix*) is sinds 1985 bijvoorbeeld met 75 % afgenomen (Scharenburg et al, 2002)

De provincie vindt dat zij een belangrijke verantwoordelijkheid heeft om er voor te zorgen dat er in de toekomst een waardevol landschap is, met een goede natuurkwaliteit, waar de volgende generaties van kunnen genieten. Echter, niet alleen de eigen betrokkenheid ten aanzien van de biodiversiteit heeft de provincie aangestuurd om in haar beleid rekening te houden met fauna in het agrarisch cultuurlandschap. Ook vanuit de bevolking van de provincie krijgt men signalen dat er waarde gehecht wordt aan de bescherming van fauna. Tijdens door de provincie georganiseerde inspraakavonden kreeg men diverse keren te horen dat dieren gemist werden (zie "Meer Gruin in Grunn". Provincie Groningen, 2005). Voorbeelden:

- Agrariërs: zagen vroeger op hun landerijen dieren die nu verdwenen zijn.
- Jagers: schoten vroeger nog wel eens een patrijs en zien die ook niet meer
- Burgers: kunnen bepaalde dieren niet meer aan hun kleinkinderen laten zien, die ze vroeger als klein kind vaak zagen of waarmee zij gespeeld hebben (kikkers, padden etc.)

Eén van de instrumenten in het natuurbeleid van de provincie, agrarisch natuurbeheer, kan voor agrariërs in Groningen een aanvulling op het bedrijfsinkomen betekenen. De provincie ziet dit echter als *bijkomend* voordeel van haar natuurbeleid. Ze vindt dat haar doelstellingen ten aanzien van biodiversiteit leidend moeten zijn bij de bepaling of er wel of geen gebruik wordt gemaakt van agrarisch natuurbeheer in een gebied. Plattelandsvernieuwing komt hierbij dus op een tweede plaats.

7.2.3 Hoe houdt de Provincie Groningen rekening met fauna in haar beleid?

De provincie heeft een aantal doelen binnen de agrarische cultuurlandschappen. Voor ieder doel heeft zij een aantal instrumenten om dat doel te bereiken:

- Behoud en bescherming weidevogels
  - Programma Beheer⁷
  - Predatie-onderzoek en evt. afschot door vergunningverlening
  - Gebieden open houden/openheid herstellen, waar dat oorspronkelijk het geval is en het kansen biedt voor weidevogels.
  - Meepraten met waterschap over peilbeheer
- Behoud en bescherming akkervogels
  - Programma Beheer
  - Faunaranden vergoeden door middel van eigen provinciale begroting
  - Soortenbeleid akkervogels
- Zorg dragen voor een Basis-natuurkwaliteit
  - Samen met partners (gemeenten, waterschappen, ANV's⁸) praten over natuurvriendelijk beheer van bermen, waterschapspaden etc.
    - Voorbeeld: vlinderconvenant
  - Voorlichting en aanspreken boeren over natuurvriendelijke bedrijfsvoering
    - Boeren dus stimuleren zonder extra kosten de natuur een handje te helpen (overhoekjes, zaadresten strooien, takken op rillen etc)
- Agrarische Natuurverenigingen professionaliseren
  - Professionele ondersteuning vanuit provincie en Boerennatuur⁹
  - Financiële ondersteuning van de organisatiekosten (voor bijvoorbeeld secretariaat)

7.2.4 Welke soorten?

Per gebied heeft de provincie een lijst van karakteristieke soorten opgesteld, welke gidssoorten worden genoemd. In deze lijst van gidssoorten staat de fauna (uitsluitend avifauna) die kans biedt op herstel of terugkeer. Er wordt in mindere mate gelet op een eventuele historische aanwezigheid van soorten in een gebied. Men probeert door middel van instrumenten t.a.v. biotoopverbetering op de gidssoorten in te spelen: bijv. faunaranden voor akkervogels. De intrinsieke waarde van een dier speelt op de achtergrond mee, maar in de bepaling van de lijst met gidssoorten wordt er vooral gelet op kansen van herstel van de soort.

---

⁷ Subdiestelsel Rijksoverheid (subsidieregeling natuurbeheer (SN) en subsidieregeling agrarisch natuurbeheer (SAN)).

⁸ Agrarische Natuurverenigingen

⁹ Boerennatuur; overkoepelende organisatie van ANV's

Gebruik	Bodem	Landschap	Regio	Vogelsoort
Grasland	Veen	Open	ZWK	Grutto
			Gorecht	Grutto
	Klei	Open	Centraal Weide	Grutto
			Hogeland	Grutto
			MH-land	Grutto
	Zand	Open	Duurswold	Grutto
			Westerwolde	Grutto
		Besloten	Westerwolde	Paapje
			ZWK	Grote Lijster
	Bouwland	Lichte klei	Open	Marne-Hogeland
Zware klei		Open	Oldambt	Grauwe Kiekendief
				Patrijs
Zand		Open	Duurswold	Patrijs
			Veenkolonien	Veldleeuwerik
			Westerwolde	Patrijs
		Besloten	Westerwolde	Patrijs
			Gorecht	Patrijs

Tabel 1 Gidssoorten fauna in de provincie Groningen

7.2.5 Volgend op Rijksbeleid?

Het Rijksbeleid speelt in het beleid van de Provincie een rol, maar zij probeert wel een eigen, gebiedspecifiek beleid uit te voeren. Als voorbeeld kan genoemd worden het Soortenbeleid Steenuil; het rijk heeft hiervoor geld voor uitgetrokken. De soort biedt echter waarschijnlijk geen kans op herstel in het gebied en is historisch gezien geen specifieke soort binnen de Provincie Groningen. De provincie ziet daarom af van verdere ondersteuning, ook al is er rijksgeld voor handen.

Eén van de instrumenten in haar natuurbeleid ontleent de provincie rechtstreeks aan het Rijk. Het Rijk biedt namelijk in de vorm van het Programma Beheer een raamwerk voor agrarisch natuurbeheer en de financiering daarvan.

Volgens de provincie wordt er nog te weinig aan de oorzaak van de teruggang van deze natuurkwaliteit gedaan. Over het algemeen wordt de teruggang van de natuurwaarden in agrarische cultuurlandschappen veroorzaakt door een veranderende landbouw (Scharenburg *et al*, 2002) Hierin bevindt de Provincie zich in een spagaat: aan de ene kant wil ze de landbouw de kans geven om rendabel te zijn, aan de andere kant wil ze zorgen voor gebieden met goede natuurwaarden.

7.3 Gemeente Reiderland

De gemeente Reiderland vindt het agrarisch cultuurlandschap een belangrijk onderdeel van de gemeente: een groot gedeelte van de gemeente is immers agrarisch gebied. De gemeente Reiderland behoort tot de gemeenten met de grootste hoeveelheid oppervlakte agrarisch gebied.

De gemeente heeft echter geen specifiek beleid ten aanzien van fauna opgesteld voor haar agrarische gebieden. Ze gaat ervan uit dat de Europese en nationale regelgeving voldoende bescherming biedt voor fauna en streng genoeg is voor de agrariërs in haar gebied. De gemeente speelt ook niet in op beleid t.a.v. agrarisch natuurbeheer e.d. van de provincie Groningen. Ze ziet namelijk geen bedreiging voor akkernatuur in het gebied. Daarom ontbreekt in haar ogen de noodzaak om regels op te stellen die

akkernatuur extra zou moeten beschermen.

Bij het dagelijks werk van de gemeente wordt rekening gehouden met fauna. De bermen in het agrarische gebied worden ecologisch beheerd. Dit heeft echter vooral een financiële reden: het is goedkoper om minder te maaien. Een strook van 1 meter wordt niet gemaaid en de rest pas na 21 mei i.v.m. het eventueel broeden van vogels. Navraag naar de redenen van dit beheer leverde geen helderheid op. Naar het schijnt beheert men de bermen al zo'n 25 als zodanig; de huidige werknemers zijn niet bekend met de besluitvorming uit die tijd.

De gemeente moet tevens de sloten rond de ruilverkavelingsbosjes ook onderhouden, omdat dat bij haar in eigendom is. De bosjes zelf worden beheerd door Staatsbosbeheer. Het beheer van de sloten wordt afgestemd op de eisen van het Waterschap (in het najaar worden de sloten geschouwd en moeten dan dus schoon zijn), aanvullend op deze eisen doet de gemeente niets om extra in te spelen op fauna of op de werkzaamheden van Staatsbosbeheer.

7.4 Waterschap Hunze en Aa's

7.4.1 Aandacht voor het agrarisch cultuurlandschap

Voor het waterschap Hunze en Aa's zijn, vanzelfsprekend, waterdoelen belangrijk. Eén van die waterdoelen is het zorgen dat het water in de agrarische gebieden aan een basis-natuurkwaliteit voldoet. Een basis-natuurkwaliteit wil zeggen dat er voldoende habitat geboden wordt aan fauna, zoals libellen, vissen en kleine zoogdieren.

Waterschap Hunze en Aa's speelt hiermee in op de eisen die met name de provincie Groningen in haar Provinciaal Omgevingsplan (P.O.P) daaraan gesteld heeft. Het beleid van het waterschap is hierop afgestemd.

7.4.2 Welke fauna?

Het beleid t.a.v. fauna kan op twee manieren opgedeeld worden:

- 1) inrichting van de waterlopen t.b.v. vissoorten. Daarvoor heeft het waterschap een actief beleid en worden de resultaten onderzocht en geëvalueerd.
- 2) bij het beheer (maaien etc) wordt zoveel mogelijk rekening gehouden met fauna (maaidata etc: vogels, libellen)

Vissen dienen als indicator van een schoon leefmilieu: wanneer bepaalde vissoorten in het water kunnen leven, dan geeft dat een indicatie van de kwaliteit van het ecosysteem waarin de betreffende vis leeft. De inrichting van de waterlopen ten gunste van vissen (zoals vistrappen voor trekvissen) wordt veel in overleg met watersportverenigingen bepaald. Waterschap Hunze en Aa's maakt gebruik van gidssoorten (zie ook 7.2.4). Een gidssoort voor de trekvissen is de rivierprik: als deze vissoort voorkomt is het habitat voor alle trekvissoorten goed.

7.4.3 Inspelen op Rijks- en provinciaal beleid.

Vanuit Rijk en provincie komt de vraag om in te spelen op het randenbeheer t.a.v. het beperken van drift¹⁰. Verder wordt het waterschap gestimuleerd te letten op kansen die in een gebied liggen t.a.v. de biodiversiteit. Het waterschap kijkt bijvoorbeeld waar het maai-beheer aangepast kan worden ten gunste van diverse vogel-, libellen- en vlindersoorten. Het waterschap kijkt dan bijvoorbeeld of het maaien op bepaalde plekken waar mogelijk kan verminderen, zodat fauna daarvan kan profiteren.

---

¹⁰ Het verwaaien van bestrijdingsmiddelen uit de landbouw in sloten

De aan- en afvoer van water botst met de dingen die men graag voor natuur zou willen doen (bijv. minder maaien). De watergangen moeten namelijk een bepaalde aan- en afvoerkwaliteit kunnen waarborgen. Verder moet men rekening houden met de arbeidsplanning van het waterschap. Omdat het beheren van de watergangen veel tijd kost, moet het waterschap daarmee vaak al beginnen op een moment dat het voor natuurwaarden minder ideaal is, wil zij in het najaar aan de eisen van de aan- en afvoer van water kunnen voldoen.

7.5 Deelstaat Niedersachsen, Umweltministerium

7.5.1 Inleiding

Zoals als al eerder in dit verslag naar voren kwam, experimenteert men in de Rheiderländer Marsch met agrarisch natuurbeheer. Behalve de agrarische sector is het Umweltministerium (vgl. Ministerie van milieu en natuur) van het land Niedersachsen hierbij als partner betrokken. Het Pilot-project is het enige, maar wellicht de eerste in een reeks van vele, agrarisch natuurproject in *akkerbouwgebied* dat in Niedersachsen en de Bondsrepubliek tot stand gekomen is.

In deze paragraaf zal aan de orde komen hoe de beleidsmakers in Niedersachsen zover gekomen zijn om deel te nemen in een dergelijk project.

7.5.2 Kloof

Het Umweltministerium heeft een grote waardering voor het agrarisch cultuurlandschap. Het is in haar ogen een belangrijk leefgebied voor veel verschillende soorten fauna. De fauna die nu als 'typisch' voor het akkerbouwgebied genoemd kunnen worden zijn voor een groot deel cultuurvolgers en hebben zich dus pas in West-Europa gevestigd na de komst van de eerste landbouwers (zie ook tekstbox 1).

De aantallen fauna in het agrarisch cultuurlandschap liep sterk terug door een aantal veranderingen in de landbouwpraktijk. In het natuurbeleid in Niedersachsen was de afgelopen dertig jaar echter weinig aandacht voor de fauna in agrarische cultuurlandschappen. Het Umweltministerium had vooral oog voor gebieden als heide- en veenlandschappen. Deels had dit te maken met een wetenschappelijke houding: deze gebieden zijn beter af te bakenen als leefgebied voor fauna dan de diverse vormen van agrarisch cultuurlandschap. Daarnaast was dit terug te voeren op een negatieve houding tegenover de landbouw. Deze werd, met de desastreuze gevolgen van de moderne landbouwpraktijk op fauna in het achterhoofd, vooral gezien als verstoorder en niet als gastheer voor fauna.

Verder was de oriëntatie binnen het beleid van het land Niedersachsen sterk botanisch en veel minder op fauna gericht.

In het beleid was dus een dubbele kloof ontstaan:

- Een sociale: tussen natuurbescherming en landbouw
- Een geografische: tussen de agrarisch cultuurlandschappen en de 'echte' natuurgebieden.

7.5.3 Totstandkoming van een pilotproject

Geleidelijk kwam deze kloof aan het licht en werd bekritiseerd: uit verschillende richtingen in de samenleving kwamen signalen dat het Landes-natuurbeleid tekortkomingen bevatte. Allereerst uit de richting van de inwoners van Niedersachsen. Maatschappijbreed werd het belang van faunabescherming de agrarische cultuurlandschappen onderstreept. Vooral jagers speelden in deze discussie een prominente rol.

De directe aanleiding voor het starten van het pilotproject in de Rheiderländer Marsch kwam vanuit de agrarische sector zelf. De agrariërs hadden gezien hoe het faunarandenproject in Nederland werkte en wilden dergelijke faunabescherming ook mogelijk maken in hun eigen gebied (zie ook 5.2.2.2) De agrariërs hebben zelf plannen ontwikkeld en zijn daar mee naar het Umweltministerium gegaan. Het Umweltministerium heeft de plannen tot een pilotproject gemaakt om te zien wat de resultaten zullen zijn. Het Umweltministerium ziet in projecten voor agrarisch natuurbeheer een aantal voordelen:

- ze probeert het tekort dat er in de afgelopen jaren in het beleid ten aanzien van akkerfauna is ontstaan, op te lossen.
- Doordat de agrariërs in de Rheiderländer Marsch zelf met de plannen gekomen zijn, zijn ze meer gemotiveerd om iets te doen, dan wanneer de overheid hen iets opgelegd had. De acceptatie voor natuurmaatregelen wordt hierdoor aanzienlijk verbeterd.
- Het effect en de kosten worden door de combinatie faunarand- gewas verbeterd t.o.v. volledige percelen uit productie nemen. Het naast de faunarand gelegen gewas dient als nestgelegenheid, de faunarand zelf als plaats waar fauna kan foerageren en, na de oogst van het gewas, dekking kan vinden. De rand heeft dus een uitstraaleffect op de akkers. Hele percelen uit productie nemen zou in de ogen van de Umweltministerium, gezien de hoge waarde van landbouwpercelen, ook te duur zijn.

Mogelijk, als de resultaten van het pilotproject in de Rheiderländer Marsch positief uitpakken, dient het project als voorbeeld voor agrarisch natuurbeheer in geheel Niedersachsen.

7.5.4 Welke soorten?

Het Umweltministerium heeft met het Ackerstreifenproject voor ogen dat de cultuurvolgers die in het akkerland leven beschermd worden en vermeerderen. De biotoopverbetering, die akkerranden in het Nederlandse Oldambt blijken te hebben op Grauwe Kiekendieven, vindt het Umweltministerium een goed voorbeeld hiervan. Toch denkt men dat de faunaranden nog meer effect zal hebben op de andere akkersoorten dan op de grauwe kiekendief. Het ministerie noemt met name patrijs, blauwborst, veldleeuwerik, kwartel en kwartelkoning. Opvallend is dat men avifauna als doelstelling noemt en andere fauna geen noemenswaardige rol blijkt te spelen bij dit project.

7.6 Gemeente Bunde

Net als de gemeente Reiderland heeft de gemeente Bunde geen specifiek faunabeleid voor de agrarische gebieden van haar gemeente. Specifieke regels voor agrariërs worden eventueel door de Naturbehörde van het Landkreis Leer opgelegd.

De gemeente houdt wel rekening met fauna en heeft daarvoor twee instrumenten:

- Bestemmingsplan
De gemeente kan in haar bestemmingsplan eisen dat een faunavriendelijke element in stand gehouden wordt of wanneer afbraak of verwijdering niet te voorkomen is, natuurcompensatie eisen. Het kan dus zijn dat een agrariër gesommeerd wordt om een landschapelement bij verwijdering ergens anders op zijn grond te compenseren.
- natuurcompensatie voor eigen planologische ingrepen.
De gemeente is i.v.m. regelgeving van hogere overheden verplicht woonwijken of andere planologische aanpassingen te compenseren met aankoop van natuurgronden. Door aanleg van een woonwijk in de gemeente Bunde heeft gemeente landbouwgronden moeten opkopen. De aangekochte landbouwgronden worden verpacht aan een agrariër. Voor deze pachter gelden regels om de gronden extensief te laten beheren.

Bij het maaien van de gemeentelijke bermen houdt men geen rekening met maaidata i.v.m. flora en fauna. Er wordt twee keer gemaaid: in het voor- en najaar.

7.7 Landkreis Leer, Amt für Naturschutz

De Amt für Naturschutz van de Landkreis Leer is een zogenaamde Untere Naturschutz- und Forstbehörde. De wetgeving die de Amt für Naturschutz uitvoert zijn opgesteld door hogere overheden zoals Bundes- en Landesnatuurinstellingen en het Landes-boschap.

De Amt stelt zich als doel, Natuur en Landschap in zowel gecultiveerde als niet-gecultiveerde terreinen te beschermen, te onderhouden en te ontwikkelen. Dit heeft als doel de levensvatbaarheid van natuur en ecosystemen te garanderen. Tevens wil men zorgen dat de bewoners, recreanten en volgende generaties van natuur en landschap kunnen blijven genieten en gebruiken. Men probeert deze doelstellingen in overeenstemming met elkaar te laten zijn.

De Amt für Naturschutz oriënteert zich naast natuurterreinen als hoogvenen en het Duitse Dollardgebied, op agrarisch cultuurlandschappen. Binnen de agrarische cultuurlandschappen heeft biotoopbeheer en instandhouding van landschapselementen in weidegebieden en boomwallenlandschappen de aandacht van de Amt. Aandacht voor de wat meer 'grootschalig' ingerichte landschappen als de Rheiderländer Marsch is er minder, behalve dat men de uitvoering van jachtwetten (Jagdrecht) en andere wetgeving die voorkomt dat dieren worden gevangen of verwond raken controleert.

7.8 Conclusie en samenvatting

Het blijkt dat er met name bij de hogere overheden aandacht is voor fauna in het agrarisch cultuurlandschap. Lagere overheden; gemeenten en Landkreis hebben een beleid wat meer volgend is op datgene dat door de hogere overheden is ingesteld. Waterschap Hunze en Aa's is, vanzelfsprekend, gericht op waterfauna, maar heeft, mede op aandringen van de Provincie Groningen, steeds meer aandacht voor de effecten van haar beheer op de algemene natuurkwaliteit in haar werkgebied.

De samenwerking met agrariërs ten aanzien van bescherming van fauna staat in de Rheiderländer Marsch en de rest van Niedersachsen nog in de kinderschoenen. Het beleid wat in Nederland gevoerd wordt, blijkt als voorbeeld gediend te hebben voor een pilotproject ten aanzien van faunarenden (Ackerstreifen). De provincie Groningen heeft al langer ervaring met agrarisch natuurbeheer en stimuleert zelfs samenwerkingsverbanden van agrariërs in de provincie.

Zoals Walley (2000), Proctor (1998) en Michel (1998) aangaven, wordt sommige fauna gezien als graadmeter voor de natuur. Dit blijkt ook te gelden voor de situatie ten aanzien van de gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch. Waterschap Hunze en Aa's heeft bijvoorbeeld de rivierprik aangewezen als gidsoort voor de waterkwaliteit, de provincie Groningen heeft als gidsoorten in het Oldambt Grauwe kiekendief en de patrijs aangewezen. Het Umweltministerium van het Land Niedersachsen vult, naast Grauwe kiekendief en de patrijs de lijst aan met blauwborst, veldleeuwerik, kwartel en kwartelkoning.

Walley (2000) en Proctor (1998) schrijven dat dieren en leefomgeving centraal staan in een traditionele benadering van landschap. De provincie Groningen houdt rekening met een gevoel van nostalgie van haar bewoners en het beeld dat deze hebben over wat voor fauna er in het landschap thuis hoort. Tijdens de inspraakavonden die de provincie Groningen gehouden voorafgaand aan de totstandkoming van het project 'Meer Gruin in Grunn' werd het verleden en de plaats van fauna in het landschap door verschillende sprekers ter sprake gebracht.

De provincie Groningen en Land Niedersachsen blijken voornamelijk aandacht te hebben voor de *avifauna* in de agrarische cultuurlandschappen. De conclusie van Walley (2000) Michel (1998) en Proctor (1998) dat bepaalde beesten boven andere verkozen worden lijkt dus te kloppen. Echter, men zet in op diersoorten die kansen bieden op herstel of terugkeer in het agrarisch cultuurlandschap. Vogels lijken daarbij de meeste kans te hebben.

8 Conclusie en samenvatting

Inleiding

Er is door middel van dit onderzoek geprobeerd om een antwoord te geven op de vraag in hoeverre men in de agrarische cultuurlandschappen rekening houdt met fauna en waarom men dat doet. Hierin is dit onderzoek geslaagd. In de conclusie en samenvatting zal het antwoord op de onderzoeksvraag uiteengezet worden; in verband met overzichtelijkheid is dit per actor-groep gerangschikt.

Er blijkt in de onderzochte gebieden dat faunabescherming zowel in overheidssferen (Public Planning Sphere) als binnen andere sferen (Alternative Politics of Care) tot stand gekomen is (Michel, 1998). Drie groepen worden onderscheiden die zich bezig houden met de bescherming van fauna in het agrarisch cultuurlandschap: agrariërs, overheden en natuurbeschermende organisaties.

Agrariërs

Bij agrariërs gaat het wat betreft faunabescherming deels om initiatieven die de inrichting van land en gebouwen aangaan, zoals het plaatsen van nestkasten en inzaaien van faunaranden en anderzijds om het aanpassen van werkzaamheden, zoals een aangepast maaibeleid als het strooien van voedsel voor vogels. De aanpassingen worden soms gestimuleerd en gefinancierd door overheden, maar evenzo vaak is het voortgekomen uit eigen overtuiging of instelling.

De rol die fauna speelt in de beeldbepaling ten aanzien van het agrarisch cultuurlandschap is zowel in de gemeente Reiderland als de Rheiderländer Marsch verreweg de belangrijkste reden om fauna te beschermen. Het blijkt dat de aanwezigheid van fauna bepaalt of men het agrarisch cultuurlandschap als 'natuurlijk' ziet of niet. Zonder de aanwezigheid van fauna zou men anders tegen het landschap aan gaan kijken, er in resulterend dat men of minder plezier heeft in het agrarische werk of gewoon de extra's die de fauna met zich mee brengt zou gaan missen. Verder blijkt bij de bescherming de persoonlijke waardering ten aanzien van de esthetiek of de zeldzaamheid van bepaalde fauna erg belangrijk.

In de gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch werden dezelfde redenen genoemd voor het beschermen van fauna, op verschillen ten aanzien van de economische redenen na. Mogelijk zou de men er van uit kunnen gaan dat de agrariërs aan beide kanten qua 'aard' weinig verschillen. Er blijken tussen de agrariërs van de gemeente Reiderland en Rheiderländer Marsch echter wel verschillen te zijn. Allereerst lijkt de houding van de agrariërs in de Rheiderländer Marsch ten opzichte van actieve faunabescherming anders te zijn, het verhoudingsgewijs hoge ledenaantal van de *Landwirtschaftliche Naturverein* (L.N.V.) in vergelijking met bijvoorbeeld een Oost-Groninger natuurvereniging ondersteunt dit. De hoge verenigingsgraad zou te maken kunnen hebben met de grootte van het gebied (het zou immers makkelijker kunnen zijn om in een klein gebied agrariërs te verenigen) of de overeenstemming die er onder agrariërs is over de afwijzing van een eventueel Gänzenschutzgebiet en de alternatieven die er volgens hen daarvoor zijn.

Verder lijkt het beeld dat er in de Rheiderländer Marsch een andere houding ten opzichte van fauna is, ondersteund te worden door het gedrag ten aanzien van het faunavriendelijk beheren van landschapselementen en het accepteren van gewasschade van fauna. Sloten hebben in de Rheiderländer Marsch bijvoorbeeld sneller de kans te verruigen dan in de gemeente Reiderland. Mogelijk speelt de meedogenloze schouwplicht in Nederland een negatieve rol bij dit verschil, maar een andere instelling ten aanzien van ruigte en onkruiden kan niet uitgesloten worden. De acceptatie van

schade door fauna is, ook wanneer er sprake is van een vergoeding, in de gemeente Reiderland lager dan in de Rheiderländer Marsch. In de gemeente Reiderland is men er over het algemeen meer op gespist een zo goed mogelijk product te telen.

Opmerkelijk is dat de agrariërs in de Rheiderländer Marsch, verenigd in de L.N.V, zelf plannen ten aanzien van de aanleg van Ackerstreifen (akkerranden) ontwikkeld hebben. Hierbij blijkt men de situatie ten aanzien van de 'Groninger' faunaranden als voorbeeld te hebben genomen, daarbij geadviseerd door Groninger natuurbeschermers. De ontwikkeling van de faunaranden in de Rheiderländer Marsch lijkt te maken te hebben met idealisme en het aan kunnen bieden van een alternatief voor het Gänzenschutzgebiet.

Overheden

De verschillende overheden zijn meer of minder actief bij het beschermen van fauna in het agrarisch cultuurlandschap. Het blijkt dat zij op verschillende redenen inspelen op faunabeheer. De lagere overheden (gemeenten, Landkreis en waterschap) hebben geen of weinig actief beleid ten aanzien van fauna in de agrarisch cultuurlandschap. De Provincie Groningen en de deelstaat Niedersachsen zijn nauw betrokken bij de bescherming van fauna in de agrarische cultuurlandschappen en de samenwerking met agrariërs. Deze beide overheden vinden dat het agrarisch cultuurlandschap een belangrijke waarde heeft voor de huisvesting van zogenaamde 'cultuurvolgers' en daarom aandacht verdient. Er wordt getracht door subsidies het leefgebied voor fauna te verbeteren. De Provincie Groningen tracht tevens door informatievoorziening en door personele en financiële ondersteuning van agrarisch natuurverenigingen de faunabescherming in het agrarisch cultuurlandschap een stimulans te geven.

Voor de Provincie Groningen en de deelstaat Niedersachsen is de terugloop van soorten in het agrarisch cultuurlandschap en de betrokkenheid van de bewoners bij fauna redenen om actief beleid te voeren ten aanzien van fauna. Men blijkt vooral gericht op de bescherming van *avifauna* in het agrarisch cultuurlandschap. Waarschijnlijk heeft dit minder te maken met de eventuele hogere waardering van beleidsmakers en bewoners als wel met de kansen die het agrarisch cultuurlandschap biedt en de karakteristieken die het de betreffende onderzoeksgebieden als vogelbiotoop hebben. De provincie Groningen maakt daarbij gebruik van gidssoorten waarop de instrumenten ten aanzien van agrarisch natuurbeheer worden aangepast. Deze gidssoorten zijn opgesteld aan de hand van kansen van terugkeer of herstel van een gezonde populatie. Waterschap Hunze en Aa's heeft, zoals te verwachten van een waterbeheerder, vooral aandacht voor de bescherming en stimulering van de aanwezigheid van waterdieren.

Faunabescherming in akkerbouwgebieden blijkt, anders dan in de Provincie Groningen, in Niedersachsen nog in de kinderschoenen te staan. De 'achterstand' is klaarblijkelijk veroorzaakt door een grotere kloof die er tussen landbouw en natuurbeheerders was en de aandacht die bij beleidsmakers bestond voor 'echte' natuur en flora.

Natuurbeschermende organisaties

De Naturschutzbund(NABU)-Ostfriesland en de Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief (SWGK) beschermen fauna in het agrarisch cultuurlandschap in verband met de terugloop van soorten aldaar. Het agrarisch cultuurlandschap wordt door hen gezien als een belangrijk leefgebied voor de verschillende soorten fauna. Verder spelen persoonlijke motieven van individuele beschermers een rol. Vooral zeldzame soorten blijken beschermd te worden. NABU-Ostfriesland blijkt bewust gebruik te

maken van gidssoorten; hierdoor worden bepaalde natuurdoelstellingen makkelijker aan boeren en andere betrokkenen uitgelegd. De SWGK lijkt ook gebruikt te kunnen maken van een dergelijk 'symbooldier'; de Grauwe Kiekendief staat bij agrariërs en andere betrokkenen van het agrarisch cultuurlandschap symbool voor kwaliteit van biodiversiteit van het akkerland. Nestbescherming, voorlichting, wetenschappelijk onderzoek en lobby richting overheden zijn de instrumenten van bescherming van de NABU-Ostfriesland en de SWGK

Een impuls voor faunabescherming

De faunabescherming in de gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch heeft een stimulans gekregen door de aanwezigheid van zeldzame vogelsoorten en de actieve bescherming vanuit natuurbeschermende organisaties. Met name door de actieve bescherming en voorlichting ten aanzien van de Grauwe Kiekendief door natuurbeschermers is er een betrokkenheid ten aanzien van fauna op gang gekomen en versterkt. Hierbij kan aangesloten worden bij Michel (1998) die concludeert dat deze 'alternative politics of care' een positief proces ten aanzien van fauna op gang kunnen brengen:

"Its is my contention that these politics of care are significant because they foster nondualistic thinking, which allows local communities and individuals to become experientially and emotionally connected with the plight of disappearing wildlife" (Michel, 1998, p163)

Het kan geconcludeerd worden dat wanneer men fauna in het agrarisch cultuurlandschap duurzaam wil beschermen, men er verstandig aan doet agrariërs actief te betrekken bij het beschermingswerk, zoals dat ook in de gemeente Reiderland en de Rheiderländer Marsch heeft plaats gevonden. Deels zou men dit kunnen stimuleren door bij het opstellen en uitvoeren van het natuurbeleid samenwerking tussen agrariërs en natuurbeschermers voorop te laten staan. Hierbij moet gezegd worden dat dit niet per definitie betekent dat een project van de grond komt. Vaak is het een kwestie van de 'juiste man' (agrariërs, natuurbeschermers) of het 'juiste dier' (aansprekende fauna) op de 'juiste plaats' (samenloop van omstandigheden zoals hoe de agrarische toestand in het Oldambt zich verhoudt tot fauna)

Tot slot

Er is getracht een 'witte vlek' in de culturele geografie in te kleuren. Voor een deel is dit gelukt, maar zoals ieder onderzoek heeft ook deze weer nieuwe vragen opgeroepen. Hoe is bijvoorbeeld de situatie ten aanzien van fauna in agrarische gebieden in de rest van Nederland en Duitsland en wat is de invloed van actieve bescherming en voorlichting op faunabescherming van de agrariërs aldaar? Of wat is de invloed van negatieve ervaringen ten aanzien van overheid en dan vooral subsidieverstrekking op de faunabescherming van agrariërs? Allemaal vragen die bevestigen dat de rol van dieren in agrarische cultuurlandschappen nog lang niet helder is en dat onderzoek naar dit onderwerp een vervolg dient te krijgen.

Bronnen

Literatuur:

- Agrifirm (2003). *Agrifirm HACCP-Protocol Granen, Zaden en Peulvruchten. Versie 3.1. Gangbare en biologische teelt* Meppel: Agrifirm
- Alebeek, F.A.N., J.H. Kamstra, B.Venhorst, A.J.Visser (2003) *Manipulating biodiversity in arable farming for better pest suppression: which species and what scale?* Lelystad: Applied plant research. In: Proceedings of the section Experimental and Applied Entomology. Volume 14 (2003). Amsterdam: Netherlands Entomological Society (NEV)
- Ashwinden J., S. Birrer & L. Jenni (2005) *Are ecological compensation areas attractive hunting sites for common kestrels (Falco tinnunculus) and long-eared owls (Asio otus)?* In: J. Ornitol 146: p.279-286 Dt. Ornitologen-Gesellschaft e.V
- Asjes, H., G. Huisman, W. Swart & T. Vellinga (2004) *Landbouwstructuuronderzoek Groningen. Schaalvergroting en inrichting* Groningen: Dienst Landelijk Gebied in opdracht van de Provincie Groningen
- Berendsen, H.J.A. (2000) *Landschappelijk Nederland* Serie: Fysische geografie van Nederland. Assen: Van Gorkum.
- Beusekom R. van, P. Huigen, F. Hustings, K. de Pater & J.Thissen (red) (2005) *Rode Lijst van de Nederlandse broedvogels* Baarn: Tirion Uitgeverij B.V. i.s.m Vogelbescherming Nederland en SOVON Vogelonderzoek Nederland.
- Brundtland, G.H.(voorz.)(1987) *Our Common Future. The World commission in environment and development.* Oxford: Oxford University Press.
- Dawson, A. (1999) *The problem of pigs* In: J.D. Proctor & D.M. Smith (ed.)*Geography and Ethics. Journeys in a Moral Terrain* London & New York: Routledge
- Deutscher verband für Landschaftspflege (DVL) & Naturschutzbund Deutschland, (2005) *Mit der Landwirtschaft zu mehr Natur. Kulturlandschaften durch Honorierung ökologischer Leistungen fördern und erhalten.* Bonn
- Haveman, R., W. J. Dimmers, H.P.J. Huiskes, G.A.J.M. Jagers op Akkerhuis, R.J.M. van Kats, D.R. Lammertsma & G.F.P. Martakis (2005) *Evertebraten in Faunaranden en Braak. Een detailstudie in Noordoost Groningen* . Alterra-rapport 1076. Wageningen: Alterra
- Hofstede, G (1991) *Allemaal andersdenkenden, omgaan met cultuurverschillen.* Amsterdam: Uitgeverij Contact
- Hofstee, E.W. (1937) *Het Oldambt, een sociografie. Deel 1. Vormende Krachten.* Groningen,

- Batavia: J.B. Wolters' Uitgevers-Maatschappij
- Horlings, A. (1977) *De Dollard*. AO-serie Lelystad: Stichting IVIO
  - Johnston, R.J. (ed.), (2000), *The dictionary of human geography*, Malden, USA : Blackwell Publishers 4e editie.
  - Jones, O. & P. Cloke (2002) *Tree Cultures. The place of Trees and Trees in Their Place*. Oxford, New York: Berg.
  - Katz, C. & A. Kirby, (1991) *In the Nature of Things: the environment and everyday life*. In: *Transactions: new series. The institute of British Geographers*. 16: p.259-271.
  - Kellert, S.R. (1993). *Attitudes, knowledge, and behaviour toward wildlife among the industrial superpowers: United States, Japan, and Germany*. *Journal of Social Issues* 49:53-69
  - Knottnerus, O.S. (1991) *Land Kanaän aan de Noordzee: een vergeten Hoofdstuk* In: J.N.H. Elerie & P.C.M. Hoppenbrouwers (red.) *Het Oldambt, deel 2 Nieuwe Visies op geschiedenis en actuele problemen*. Groningen: Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut.
  - Knox, P.L. & S.A. Marston (2001) *Places and Regions in Global Context: Human Geography*. Upper Sadle River, New Jersey: Prentice-Hall inc.
  - Koks B., Visser E., Draaijer L., Dijkstra C. & Trierweiler C. (2005) *Grauwe kiekendief Circus Pygargus in Nederland in 2004* In: *De Takkeling* 13: 65-79
  - Koks, B.J. (1993) *Broedvogels in het grensgebied van Groningen en Niedersachsen*. Interfacultaire Vakgroep Energie en Milieukunde. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen
  - Michel, S.M. (1998). *Golden eagles and the environmental politics of care*. In Wolch J. & Emel J. (ed) (1998) *Animal Geographies. Place, Politics, and identity in the Nature-Culture Borderlands*. Verso: London (o.a.).
  - Ommen, van E & K. Dijksterhuis (2004) *De kiekendieven van het Oldambt*. KNNV
  - Oosterhuis R. (2002) *Faunaranden in het Groninger land. Een onderzoek naar de effecten van faunaranden op het voorkomen van vogels*. SOVON-Onderzoeksrapport 2002/13. Beek-Ubbergen: SOVON Vogelonderzoek Nederland,
  - Ottens H.J., F. Willems, R. Oosterhuis, m.m.v. B. Koks, P. de Boer (2003) *Broedbiologische betekenis van agrarisch natuurbeheer voor Veldleeuweriken (Alauda arvensis)*. SOVON-onderzoeksrapport 2003/10 Beek-Ubbergen: SOVON Vogelonderzoek Nederland.
  - Paassen van A., N. Schrieken (red) (1998) *Handboek Agrarisch Natuurbeheer* Utrecht: Landschapsbeheer Nederland
  - Philo, C & C. Wilbert (2000). *Animal spaces, beastly places: an introduction*. In: *Animal spaces, beastly places. New geographies of Human-Animal relations*. Routledge (Taylor & Francis)

- Group): London, New York.
- Priester, P.R. (2003) *De economische ontwikkeling van de landbouw in de 19^e eeuw* In: J.N.H. Elerie & P.C.M. Hoppenbrouwers (red.) *Het Oldambt, deel 2 Nieuwe Visies op geschiedenis en actuele problemen*. Groningen: Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut.
  - Proctor, J.D. (1998). *The spotted Owl and the contested Moral landscape of the Pacific Northwest*. In Wolch J. & Emel J. (ed) (1998) *Animal Geographies. Place, Politics, and identity in the Nature-Culture Borderlands*. Verso: London (o.a.).
  - Provincie Groningen (2000) *Provinciaal Omgevingsplan. Koersen op karakter* Groningen: Provincie Groningen.
  - Provincie Groningen (2005) *Meer Gruin in Grunn! Nota Actualisatie en uitvoering natuur- en landschapsbeleid*. Groningen: Provincie Groningen
  - Regan, T. (1983) *The case for animal rights*. Berkely, Los Angeles: California University Press.
  - Scharenburg van K, E. van Hooff, J. van 't Hoff, J. Meijering, B. van Berkel, M. van Dungen (2003) *De Toestand van de Natuur en Landschap in de landschap in de provincie Groningen*. Groningen: provincie Groningen
  - Shaw, G & A.M Williams (2002) *Critical Issues in Tourism: a Geographical Perspective*. Second Edition Malden, USA; Oxord, U.K; Victoria, Australië: Blackwell Publishing.
  - Siebs, B.E. (1974). *Das Reiderland. Beitrage zur Heimatkunde des Kreises Weener*. Herausgegeben im Auftrage de Kreisausschuses. Unveränderter Nachdruck der Ausgabe "Das Reiderland" Kiel 1930 mit einem neuen Geleitwort. Leer: Verlag Schuster.
  - Stratingh en Venema (1855) *De Dollard. Geschied,- aardrijks- en natuurkundige beschrijving van dezen boezem der Eems*. Heruitgave in 1979. Harlingen, Groningen: Landelijke Vereniging tot behoud van de Waddenzee en de Stichting Het Groninger Landschap.
  - Strijker (1993) *Het Oldambt als Europese regio* In: J.N.H. Elerie & P.C.M. Hoppenbrouwers (red.) *Het Oldambt, deel 2 Nieuwe Visies op geschiedenis en actuele problemen*. Groningen: Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut.
  - Svensson, L & P.J. Grant (2005) *ANWB Vogelgids van Europa*. Baarn, Zeist: ANWB & Tirion Uitgeverij.
  - Vogelbescherming (2004) *Grauwe Kiekendief, oogst van de akkernatuur*. Zeist: Vogelbescherming Nederland.
  - Waley, P (2000). *What's a river whitout fish?* In Philo, C. & Wilbert, C. (2000) *Animal spaces, beastly places: new geographies of human-animal relations* Routledge (Tayler & Francis Group): London, New York.

- Woods, M. (2000) *Fantastic Mister Fox? Representing animals in the Hunting debate* In Philo, C. & Wilbert, C. (2000) *Animal spaces, beastly places: new geographies of human-animal relations* London, New York: Routledge (Taylor & Francis Group).
- Zijlstra, M. & F. Hustings (1992). *Teloorgang van de Grauwe Kiekendief (Circus Pygargus) in Nederland*. In: Limosa: 65:7-18

Internet:

- www.cbs.nl, laatst bezocht 17 augustus 2005
- www.reiderland.nl, laatst bezocht 17 augustus 2005
- www.rheiderland.de, laatst bezocht 17 augustus 2005
- www.leer.nl, laatst bezocht augustus 2005
- www.nabu.de, laatst bezocht augustus 2005
- www.landkreis-leer.de, laatst bezocht 3 augustus 2005
- Informatiepunt landelijk gebied, contact gehad met dhr. A Postma en mevr. M. Mellema.

Bijlage 1   Informatie interviews

Interviews agrariërs Rheiderländer Marsch

- Interviews: 201-210
- Periode: 2- 17 maart 2005
- Onderwerpen:
  - o Beeld dat men heeft van dieren, natuur en agrarische cultuurlandschappen
  - o Het rekening houden met fauna op het bedrijf: waarin komt dat naar voren?
  - o Waarom men fauna beschermt.
  - o Hoe men op het idee gekomen is fauna te beschermen.
  - o Waarom men evt. geen rekening zou houden met fauna

Interviews agrariërs Gemeente Reiderland

- Interviews: 101-109
- Periode: 29 maart - 27 april 2005
- Onderwerpen:
  - o Idem Rheiderländer agrariërs

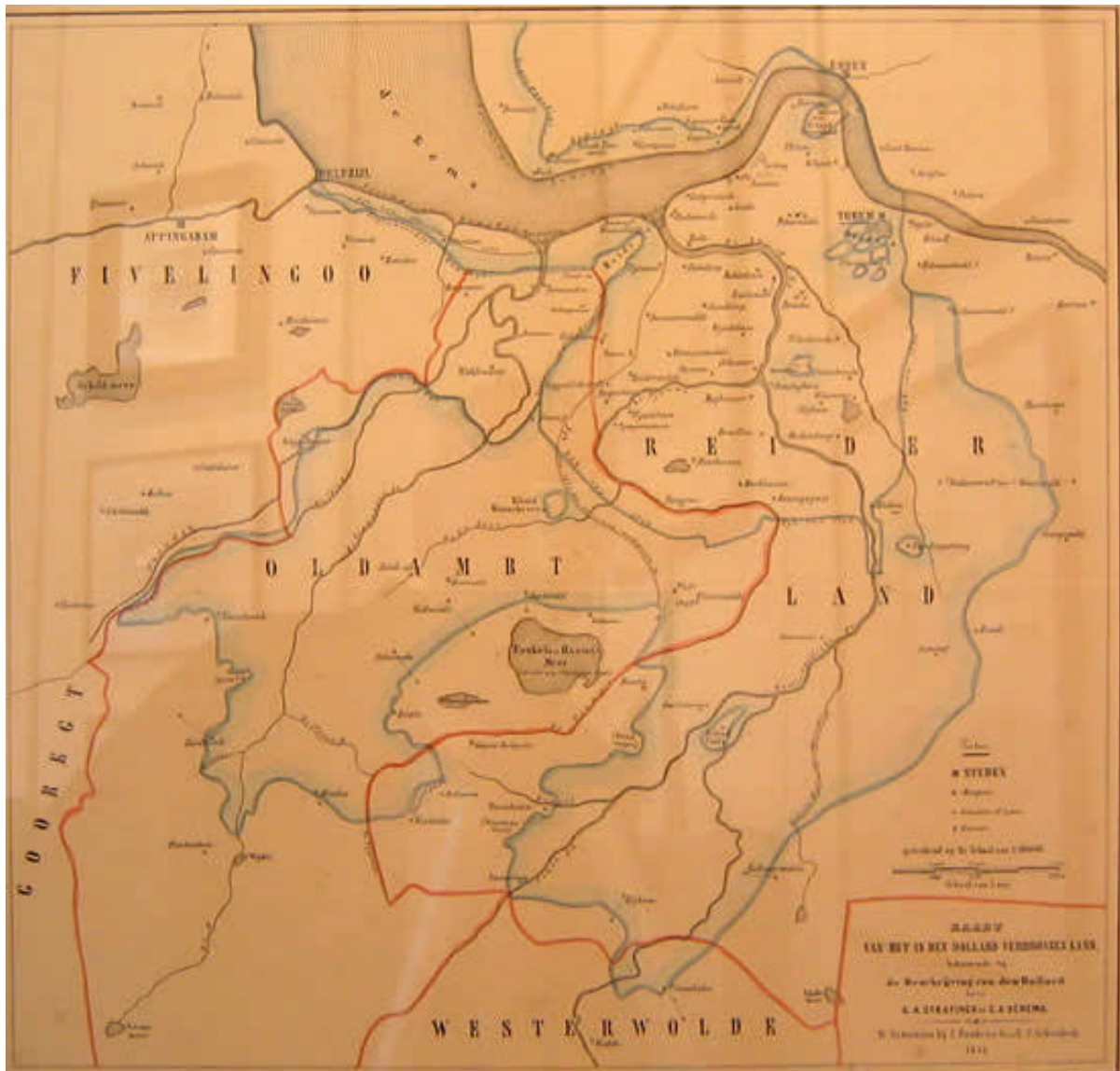
Interviews overheden:

- Interviews: 301-306
- Periode: 3 maart – 8 augustus 2005
- Onderwerpen:
  - o Beeld dat men heeft van agrarische cultuurlandschappen
  - o De rol van fauna in het beleid
  - o Hoe fauna in eventuele werkzaamheden naar voren komt
  - o De redenen om (bepaalde) fauna (niet) in het beleid op te nemen
  - o Invloed van andere overheden op eigen beleid.

Interviews natuurbeschermende organisaties

- Interviews: 401, 402
- Periode: 31 maart, 9 april 2005
- Onderwerpen:
  - o Beeld dat men heeft van agrarische cultuurlandschappen
  - o De rol van fauna in het beleid en werkzaamheden
  - o Hoe fauna in eventuele werkzaamheden naar voren komt
  - o De redenen om (bepaalde) fauna (niet) in het beleid op te nemen
  - o Invloed andere actoren (bijv. overheden) op werkzaamheden

Bijlage 2 Kaart van het in de Dollard verdrinken land

Figuur 6: De situatie voor het ontstaan van de Dollard (Bron: Stratingh en Venema, 1855)